

**KLASİK İSLAM MODERNİZMİ'NİN KUR'AN YORUMLARINA ETKİSİ
FİLİBELİ AHMED HİLMİ VE MEHMET AKİF ÖRNEĞİ****Resul ERSÖZ****Öz**

Mısır merkezli Klasik İslam Modernizmi ile Osmanlı merkezli İslamcılık akımı arasında; gerek her iki hareketin zuhuruna yol açan sebepler ve gerekse İslam ümmetinin kurtuluşuna yönelik ortaya koydukları çözüm önerileri bakımından birtakım benzerlikler bulunmaktadır. Metot bakımından en önemli benzerlik, Müslüman toplumların yaşadığı problemlerle Kur'an âyetleri arasında bağlantı kurulmasıdır. Buna yönelik olarak her iki hareket de âyetleri güncelleştirmeye çalışmıştır. Bu, toplumsal sorunlara Kur'an eksenli çözümler getirme çabasına tekabül eder. İşin en olumlu yönü budur. İşin diğer olumlu yönü de güncel meselelerle eşleştirilip onlara delil kılınan âyetlerin sadece söz konusu meselelere tahsis edilmemiş olmasıdır. Bununla birlikte Osmanlı İslamcılık hareketi, Mısır merkezli Klasik İslam Modernizmi'ne göre daha önce ortaya çıkmıştır.

Osmanlı İslamcılık hareketiyle Mısır merkezli Modernist hareketin ortak paydası, İslam âleminin geri kalmışlığı ve bu sebeple içine düştüğü yıkımdan kurtarılması meselesidir. Bu bağlamda İslamcılık ve Klasik İslam Modernizmi dâhil, XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren İslam coğrafyasında ortaya çıkan tüm ıslah-tecdîd hareketlerin söyleminin, Kur'an ve Sünnet'e dönüş ile içtihâda yeniden işlerlik kazandırmak olduğu söylenebilir. Bu anlayış, Mehmet Akif, Filibeli Ahmed Hilmi ve daha birçok Osmanlı aydını tarafından benimsenmiştir.

Anahtar Kelimeler: İslam Modernizmi, İslamcılık, İctimâî Tefsîr, İslah-Tecdîd, Hidâyet.

**THE INFLUENCE OF CLASSICAL ISLAMIC MODERNISM ON THE
QUR'AN COMMENTS
-THE EXAMPLE OF FİLİBELİ AHMED HİLMİ AND MEHMET AKİF-****Abstract**

There are some similarities between the Egyptian-based Classical Islamic Modernism and the Ottoman-oriented Islamism movement in terms of the causes leading to the appearance of both movements and the solution proposed by the Islamic Ummah for their salvation. The most important similarity in terms of the method is the

connection between the problems of Muslim societies and the Qur'an verses. For this purpose, both movements tried to update the verses. This corresponds to the efforts to bring solutions to social problems at the axis Qur'an. This is the most positive aspect of the job. The other positive aspect of the job is that the verses which are matched with the current issues and made evidence of them are not only allocated to these issues. In addition to, Ottoman Islamism Movement emerged earlier than Egyptian-based Classical Islamic Modernism.

The common stake of the Egyptian-based Modernist movement with Ottoman Islamism Movement is the backwardness of the Islamic world and the destruction of its destruction. In this context, it can be said that, including Islamism and Classical Islamic Modernism, the discourse of all reform-innovation movements emerging in the geography of Islam since the second half of the nineteenth century is to return to the Qur'an and the Sunnah and is to re-functionalize to the içtihad. This understanding has been partially adopted by Mehmet Akif, Filibeli Ahmed Hilmi and many other Ottoman intellectuals.

Key words: Islamic Modernism, Islamism, Sociological Tafseer, Reform-Innovation, Guidance.

Giriş

Klasik İslam Modernizmi; 'Modern çağda tarihî ve sosyal gelişim ve değişim sürecinin ortaya çıkardığı problemleri çözmek ve dolayısıyla Müslümanları söz konusu sürecin altında kalmaktan kurtarmak ve hatta malum süreci yönetip Müslümanlar lehine çevirmek amacıyla İslam'ın temel kaynakları olan Kur'an ve Sunnet ile bu kaynaklar ışığında oluşan top yekûn tarihî mirasın tekrar değerlendirilip ilmi ve rasyonel bir süzgeçten geçirilerek anlaşılması ve yorumlanması' fikrini savunan bir ekoldür.¹ Başka bir ifadeyle; 'dinî mirası ifsat eden unsurlardan arındırmak, bazı yönlerini yeniden yorumlamak, onu eski mirasına kavuşturmak için modern unsurlarla kaynaştırarak şekillendirmek ve bu sayede yabancı istilasından kurtulmak' amacıyla XVIII ve XIX. yüzyıllarda ortaya çıkan bir harekettir.²

İslamcılığı; "XIX-XX. yüzyılda, inanç, ibadet, ahlâk, felsefe, siyaset, hukuk, eğitim ve diğer unsurlarıyla İslam'ı bir bütün olarak

¹ Mehmet Sait Aydın, "Fazlur Rahman ve İslam Modernizmi", *İslamî Araştırmalar*, cilt:4, sayı: 4, Ekim 1990. s. 274.

² İbrahim Hatiboğlu, *İslam Dünyasının Çağdaşlaşma Serüveni*, Hadisevi, İstanbul 2004, s. 37, (Dessouki, "Modernism", ER, X, 14'ten naklen).

Klasik İslam Modernizmi'nin Kur'an Yorumlarına Etkisi Filibeli Ahmed Hilmi Ve Mehmet Akif Örneği

“yeniden” hayata hâkim kılmak; akılcı bir metotla Müslümanları (İslam dünyasını) batı sömürsünden, zalim ve müstebit yöneticilerden, esaretten, taklitten, hurafelerden vb. kurtarmak; medenîleştirmek, birleştirmek ve kalkındırmak uğruna yapılan aktivist, modernist ve eklektik (seçmeci) yönleri baskın siyasî, fikrî ve ilmî çalışmaların, arayışların, teklif ve çözümlerin bütünü ihtiva eden bir harekettir”³ şeklinde tarif etmek mümkündür. Daha öz olarak İslamcılık, XIX. yüzyılda Osmanlı Devlet yapısının çökmesiyle dağılan İslam Dünyasında milliyetçilik ve ulus devlete karşıt olarak İslam toplumlarını yeniden İslam’a (şeriat) göre siyasî iktisadî ve hukukî olarak kurma ideali ve ideolojisidir.⁴

Biz bu başlık altında Mısır merkezli Modernist hareketin; mütefekkir, düşünür, entellektüel ve aydınlarımız üzerinde bıraktığı tesirleri ele alacağız. Bu bağlamda, Osmanlı Türkiye’sinin yaklaşık son yarım asrına damgasını vuran bazı tarihi şahsiyetlerin görüş ve icraatlarını da değerlendirmeye çalışacağız. Bununla birlikte, Klasik İslam Modernizmi elbette Mısır’la sınırlı bir akım/hareket değildir. Osmanlı Türkiye’si, Hind altkıtası ve diğer bazı bölgeler de bu tür hareketlerin neşvünemâ bulduğu mekânlardır.

1. Osmanlı İslamcılığı ve Klasik İslam Modernizmi

İslamcılık, XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren “İslam Birliği” (İttihâd-ı İslam) fikri etrafında şekillenen ve ilk olarak Namık Kemal(1840-1888), Ali Suâvî (1839-1878) ve Ziya Paşa (1825-1880) gibi isimlerin temsil ettiği Yeni Osmanlılar arasında gündeme gelmiştir. II. Abdülhamid devrinde Osmanlı Devleti’nin bekasını teminde önemli bir fonksiyon icra edebilecek faydacı bir politika unsuru olarak görülen, II. Meşrutiyet’ten sonra ise, daha çok ıslah/tecdit çizgisinde sürdürülen bir düşünce hareketidir. Mısır ve Hint altkıtasındaki ıslâh hareketlerinin katkılarını muhtevi fikrî bir geleneğe de sahip olan ve II. Meşrutiyet’ten sonraki basın ve fikir hürriyeti atmosferinde *Sırât-ı Müstakîm*, *Sebilürreşâd*, *Beyânülhak*, *İslam Mecmuası* ve *Volkan* gibi çeşitli gazete ve dergilerin sütunlarında meramını ifade imkânı bulan İslamcılık, doğuş evresinde ilkin İslam’ın genel prensiplerini ve evrensel mesajını XIX. yüzyılın yeni modellerine göre yorumlama eğilimi olarak kendini

³ İsmail Kara, *Türkiye’de İslamcılık Düşüncesi* (I-II), Dergâh Yayınları, İstanbul 2011, I, 17.

⁴ İlhami Güler, *Sünniliğin Eleştirisine Giriş*, Ankara Okulu Yay., Ankara 2017, s. 51.

göstermiştir.⁵ Dinî olmaktan çok siyasi bir karakter taşıyan İslamcılık, birçok Osmanlı aydını tarafından benimsenmesinin yanında Sultan II. Abdülhamit (1842-1918) tarafından da benimsenmiş ve savunulmuş bir sistemdir.⁶

Öncelikle ifade etmek gerekir ki, Mısır merkezli Modernist hareket ile İslam'ı, inanç, düşünce, ahlâk, siyaset, idare, hukuk vb. alanlarda hayata hâkim kılmak; hilâfet kurumunun da yardımıyla Müslümanlar arasında birlik ve dayanışmayı tesis ederek İslam ülkelerini Batı karşısında yenilmişlik ve geri kalmışlıktan kurtarmak amacı güden ve dahası Sultan II. Abdülhamid'in siyasetinin merkezinde yer alan "İslamcılık" arasında etkileşimden çok, ufak farklarla bir paralellik söz konusudur.

Paralellik ve benzerlik diyebileceğimiz hususlar, her iki hareketin ortaya çıkışını hazırlayan şartlar, hastalığın teşhisi ve buna yönelik çözüm önerilerinde kendini açıkça göstermektedir. Ayrıca, her iki hareketin ortaya çıkışı da -öncelik İslamcılık akımındadır-zamanlama olarak aşağı yukarı aynı tarihlere tekabül etmektedir. Tarihen sabittir ki, ıslah/tecdîd, ittihâd-ı İslam, içtihad kapısının tekrar açılması, Kur'an ve Sünnet'e dönüş vb. söylemler, Modern dönemde ilk defa Namık Kemal, Ali Suâvî ve Ziya Paşa gibi Tanzimat aydınları tarafından dillendirilmiş ve Osmanlı Türkiyesi'nden İslam dünyasına yayılmıştır. Bu sebeple söz konusu aydınlar geleneksel İslam'ı İslamcılık'a dönüştüren ilk kuramcılar sayılır.⁷

Genellikle çeşitli ıslah hareketlerinde görüldüğü gibi İslamcı hareketin temsilcileri de kelâmda tevhîd, tahkik ve belli ölçüde rasyonelliğe dayanılması, fıkhıta Kur'an ve Sünnet dışında kalan otoritelerin sorgulanarak içtihadın ön plana çıkarılması şeklinde bir söyleme sahip bulunmaktadırlar. Bununla birlikte, İslamcılar'ın

⁵ Mustafa Öztürk, *Çağdaş İslam Düşüncesi ve Kurâncılık*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2013, s. 23.

⁶ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi (I-IX)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2011, VIII, 540.

⁷ Selin Çağlayan, *Müslüman Kardeşler'den Yeni Osmanlılara İslamcılık*, İmge Kitabevi, Ankara 2010, s. 86; Osmanlı'da Panislamizm (İslam birliği/İttihâd-ı İslam) Cemâleddin Afgânî tarafından başlatılmış değildir. Panislamizm Osmanlı'da İmparatorluğu kurtarmaya ve bir arada tutmaya tekabül ederken, Cemâleddin Afgânî'de milliyetçilik+ittihâd-ı İslam'a yani İslam ülkelerinin milliyetçilik yardımıyla bağımsızlıklarını kazandıktan sonra bağımsız bir birlik/çatı oluşturmaya tekabül etmektedir ki bu ikisi aynı şey değildir. Üstelik Afgânî milliyetçilik ile Müslüman ülkelerin bağımsızlığını (!) kazanması kuramını tutturduysa da İslam birliği hedefine ulaşamamıştır. Ayrıca bakınız, Çağlayan, *Müslüman Kardeşler'den Yeni Osmanlılara İslamcılık* s. 112-113.

Klasik İslam Modernizmi'nin Kur'an Yorumlarına Etkisi Filibeli Ahmed Hilmi Ve Mehmet Akif Örneği

diğerlerinden farkı, bağımsız bir İslam memleketinde yetişmeleri ve bu sebeple önceliği, siyasî hâkimiyet ve iktidar mücadelesine vermeleridir.⁸ Diğer bir ifadeyle Türkiye'deki İslamcılar'ın farklılık arz eden düşünceleri, siyaset ve idare alanında ve Osmanlı Devleti'nde saltanat, meşrutiyet, hilafet ve dîn-devlet ilişkileri gibi konular üzerinde yoğunlaşmıştır.

"İslam'ı hayata yeniden hâkim kılmak" fikir ve önerisi Osmanlı İslamcılığında önemli bir yer tutar. Aslî kaynaklara (Kur'an ve Sünnet) dönüş düşüncesi ile aklî konularda İslam felsefesine yöneliş, bu hareketin en belirgin özelliklerindedir.

Osmanlı İslamcılığının bir başka özelliği, Batı'da vücut bulan "demokrasi", "parlamento", "seçim" ve "kamuoyu" gibi kavramların İslam'da karşılığının bulunduğunu savunmalarıdır. İslamcılara göre "meşveret", "şûrâ", "biat", "ehlü'l-hal ve'l-akd" vb. kavramlar tam da bunlara tekabül etmektedir⁹. İslam hukuku akla uygun bir hukuk sistemidir. Kardeşlik, sırdaşlık, velâyet (müminlerin, -kâfirlerin değil- sadece birbirinin dost ve yardımcısı olmaları) ve ümmet bağlamında İslam Birliği (ittihâd-ı İslam), din/İslam yardımıyla kaybedilenlerin tekrar kazanılması ve terakkî için elzem olan bir ülküdür.

Bu (İslam birliği), İslamcılık akımının İslam'ın/Kur'an'ın daha önce yer yer göz ardı edilen "dünyayı mamur etme" görev ve amacını (misyon) işler hale getirme -buna keşfetmek de denebilir- ya da onu bir "kimlik" haline getirme çabasıdır. Zira İslam, sadece Allah ile kul (kullar) arasında dikey (ibadet boyutunda) bir ilişkiden ibaret değildir. İslam aynı zamanda Allah ile âlem ve âlem ile insan ilişkilerini de düzenleyen bir dindir.

Mehmet Âkif merhûm'un (1873-1936) ; "Bu gün *Hitta-i Mısrye*'de menâfi-i İslam'ı müdafaa eden ne kadar hamiyetli kalem var ise hepsi Cemâleddin'in sâye-i terbiyesinde yetişmiştir¹⁰ ve "Manastırlı kim idi? Müteahhirîn-i ulemanın en büyüklerinden idi. Şu son zamanlarda Şeyh Muhammed Abduh *Diyâr-ı Mısır*'ın, Mevlana Hüseyin Cisir Suriye'nin, Şeyh Emin Kürdistan'ın en büyük hâkimi ve en meşhur allâmesi olduğu gibi, Manastırlı (İsmail Hakkı) da bu

⁸ Azmi Özcan, "İslamcılık" *DİA* (I-XLIV), T.D.V. Yayınları, İstanbul 2001, XXIII, 63.

⁹ Çağlayan, *Müslüman Kardeşler'den Yeni Osmanlılara İslamcılık*, s. 87.

¹⁰ Mehmet Âkif, "Hasbihâl" (Afgânî'ye Dair), *Sırât-ı Müstakîm*, 02 Haziran 1910, Cilt: 4, Sayı: 91, s. 222.

diyarın en mütebahhir bir âlim-i nihrîri idi".¹¹ gibi ifadelerinden hareketle, onun, Afgânî ve Abduh'un etki ve yaygınlık alanı hakkında "Âlem-i İslam" yerine *Hitta-i Mısır* veya *Diyâr-ı Mısır* terkiplerini kullanmış olması önemli bulunmuştur. İsmail Kara'ya göre, Mehmet Âkif'in, İslam dünyasının değişik bölgelerinde bulunan Hüseyin Cisir, Şeyh Emin ve Manastırlı İsmail Hakkı gibi zevâtın kendi memleketlerinde -Abduh'un Mısır'daki konumuna benzer- ilmî ve fikrî bir rol ve statüye sahip olduklarını söylemesi ve bu isimleri eşit düzeyde ele alması da aynı derecede ehemmiyetlidir.¹²

Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi'ye (1865-1914) göre Şeyh Abduh (1849-1905), Cemâleddin Afgânî (1838-1897) ve Ahmed Han (1817-1898) gibi zevâtın açtığı çığır, Mısır ve Hindistan'da birçok salık/taaraf bulmasına rağmen iki büyük merkez-i İslamî olan Türkiye ve İran'da revaç bulmamıştır. Bu iki merkez muhafazakârlık ve kudemâperestlikte büyük bir taassup göstermiştir. Seyyid Senûsî'nin teşebbüsât-ı celîlesi de akîm kalmıştır. Ona göre "her iki cihetin sınıf-ı ilmiyesi garip bir tezat içinde bulunuyor. Hiçbir semere veremeyecek idare-i maslahat yolu takip etmek istiyor. Bir taraftan fûnûn-u hâziranın teallümü lüzumu öne sürülüyor, diğer taraftan ise bu fûnûnu, muzır ve yanlış gösteren manzume-i fikriyyenin olduğu gibi iktibasında ısrar ediliyor. Bu keyfiyet, içinden çıkılmaz bir durumdur. Dîn-i İslam, hikmet ve hakikati itibariyle ulûm-u fûnûnun aleyhinde bulunmaz."¹³

Bununla birlikte Osmanlı merkezli İslamcılık hareketiyle Mısır ve Hindistan merkezli ihya, ıslah ve tecdît hareketlerinin ortak paydası, İslam âleminin geri kalmışlığı ve bunun neticesinde içine düştüğü yıkımdan kurtarılmasıdır. Bu bağlamında tüm hareketlerin söylemi, Kur'an ve Sünnet'e dönüş ile içtihâda yeniden işlerlik kazandırmak üzerinde yoğunlaşmıştır. Bundan dolayı gerek Osmanlı merkezli İslamcılık hareketinin ve gerekse Modernist Hareketin ortaya çıktıkları zemin, onları doğuran şartlar, sorunlara ilişkin teşhisleri ve buna yönelik öngörülleri/çözüm önerileri hemen hemen birbirinin aynıdır.

¹¹ Mehmet Âkif, "Yâ hasreten ba'de hasretin ale'l-mü'minîn" (Ahmed Mithat ve Manastırlı İsmail Hakkı'nın vefatları üzerine), *Sebîlürreşâd*, 02 Ocak 1913 Cilt: 9, Sayı: 225, s. 301.

¹² İsmail Kara, *Din ile Modernleşme Arasında Çağdaş Türk Düşüncesinin Meseleleri*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2014, s. 196.

¹³ Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi, *İslam Tarihi (I-II)*, Doğan Güneş Yayınları, İstanbul 1971, s. 552-553.

Klasik İslam Modernizmi'nin Kur'an Yorumlarına Etkisi Filibeli Ahmed Hilmi Ve Mehmet Akif Örneği

İslamcılar'ın cevap aradıkları başlıca sorular özetle ifade edersek şunlardı; 'İslam dünyasının niçin bu hale düştüğü ve bundan nasıl kurtulabilir? Batı'nın üstün duruma gelmesinde etken olan hususların nelerdir ve bunlar İslam'da mevcut değil midir? Akıl-nakil ilişkisinin mahiyeti nedir? İslam dîni nasıl bir yönetim, hukuk ve iktisat düzeni öngörüyor? Saltanat, hilâfet ve meşrutiyetin dînle ilişkisi var mıdır ve nasıldır? Batı'dan neler alınır, neler alınmaz?

Bu bağlamda İslamcılar; 'Hikmetin Müslümanın kaybolmuş malı olduğu, İslamiyet'in gelişmeye (terakkî) engel olmadığı, Avrupa medeniyetine üstünlük sağlayan unsurların esasen Müslümanlardan iktibas edildiği, insan için çalışmanın esas olduğu, Müslümanların mutlaka kuvvetli olmaları gerektiği, ittihâd ve kardeşliğin elzem olduğu' gibi tezleri savunmada âdeta söz birliği etmişlerdir. Ayrıca, 'Müslümanları saf ve sağlam bir inanç sahibi kılmak, eğitim öğretimi ıslah edip taklitçiliğe karşı savaş açmak, toplumu donukluk ve atâlete sevk eden mevcut ahlâk anlayışını değiştirerek aktif bir Müslüman tipi ortaya çıkarmak, yeni ve kapsamlı bir cihad fikri geliştirmek' gibi ortak hedefler benimsemişlerdir. Bu genel hedefler çerçevesinde İslamcılar, 'bid'at ve hurafelerin reddi, medreselerin ve eğitim usulünün ıslahı, yeni bir felsefe anlayışı ve terminolojisinin geliştirilmesi ve tasavvufun ıslahı' gibi meselelere ağırlık vermişlerdir.¹⁴

Sultan II. Abdülhamit, Cemaleddin Afganî'nin fikirlerinden de mülhem olarak, Avrupalıların Müslümanlar için "taassup" diye adlandırdıkları din aşkının, kendi memleketlerinde "milliyet" ve "vatanseverlik" dedikleri şeye tekabül ettiğini söyler. Ona göre Osmanlı İmparatorluğunun başına gelen bütün felaketler, din vahdetsizliğinden kaynaklanmaktadır. Bu düşüncesi sebebiyledir ki, kendisine Padişah veya Sultan denmesinden çok Emîru'l-Mü'minîn "Mü'minlerin Emîri" denmesini istemiştir.¹⁵ II. Abdülhamit, İslamlığın kuvvetini İslam tarihinin şuurla idrak edilmesiyle mümkün görmektedir. Ona göre "İslamlığın intişarından sonra İslam memleketlerinde parlak bir İslam medeniyeti meydana geldiği sıralarda, Avrupa koyu karanlıklar ve barbarlık içinde yaşamakta idi. Şu halde, eğer eski kuvvetimizi kazanmak istiyorsak kuvvetimizin kaynaklarını hatırlamalıyız. Avrupalıların İslamiyeti medeniyet

¹⁴ Özcan, "İslamcılık", XXIII, 63.

¹⁵ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Enver Ziya Karal *Osmanlı Tarihi*, VIII, 543.

düşmanı göstermeleri de onların cehaletinden, müsamahasızlığından ve peşin fikirli olmalarından kaynaklanmaktadır.”¹⁶

II. Abdülhamid, iç idarede olduğu gibi dış siyasette de İslamcılığı devletin temel prensibi haline getirmeye çalışmıştır. Onun dış siyasette İslamcılıkla ulaşmak istediği biri yakın, diğeri de uzak olmak üzere iki amacı vardır. Yakın amaç, Osmanlı İmparatorluğu'nun varlığını korumak, uzak amaç da, Hilâfet etrafında “Dünya İslam Birliği”ni kurmaktır. Ona göre ırkçılık manasındaki milliyetçilik, İmparatorluk ve İslam Birliği için yıkıcı ve parçalayıcı büyük bir tehdittir. Hilâfet ise, Osmanlı İmparatorluğu'nun olduğu kadar, Dünya İslam Birliği'nin de temelidir.¹⁷

XIX. yüzyılın ortalarından itibaren batılı sömürgeciler tarafından işgal edilen Mısır, Hindistan, Endonezya ve benzeri coğrafyalarda -işgalden kurtuluşa yönelik- ıslah/tecdîd faaliyetlerinin daha belirgin olması kaçınılmaz bir durumdur. Bununla birlikte bu coğrafyalardaki işgal, Osmanlı aydınlarını, Müslümanların kardeşliği, ümmet bilinci, dayanışma ve yardımlaşma, kısaca “İttihâd-ı İslam” gibi; dinî bir vecibe olan ve o güne kadar göz ardı edilen bir konuya odaklanmıştır.

Son dönem ıslah/tecdîd söyleminin, örneğin Klasik Dönem Selefliliği'nde olduğu gibi dinî reflekslerden çok sosyal ve siyasal reflekslerle ortaya çıktığında kuşku yoktur. Bu, söz konusu söylemin hiçbir dinî referansının bulunmadığı anlamına gelmemektedir. Zira dîn, sosyal kültürel ve siyasal hayatı konu edinen ve düzenleyen bir müessesedir. Dîn (İslam), öncelikle dünyanın yaşanabilirliğini temin için vaz' edilmiştir. Bir başka deyişle din, amaç değil bir araçtır. İnsanoğlu dinin sosyal sorunlara çözüm bulma rolünü zaman zaman unutulmakta ancak zora düştüğünde tekrar ona yönelmektedir.

Tarih bir kez daha tekerrür etmiş, zora düşülmüş ve Müslümanlar tekrar sosyal, kültürel, iktisadî ve siyasî problemlerinin

¹⁶ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, VIII, 544.

¹⁷ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, IX, 545-546; Enver Ziya Karal'a göre II. Abdülhamit'in “Benim eski rüyam” dediği, Mekke ve Medîne'nin Hicaz demiryolunun inşası ile Hilâfet merkezi İstanbul'a (kendisine) bağlanması, onun İslamlık ve İslamcılık ile yakın alakasının münakaşa götürmez bir delilidir. II. Abdülhamit'in demiryollarından beklediği siyasi neticeler en parlak ifadesini, Alman İmparatoru Kayser'in Şam'da kendisini “dünyada 300 milyon Müslümanın Halife tanıdığı II. Abdülhamit'in” dostu olduğunu ilan etmesi ile belli etmiştir. Daha geniş bilgi için bkz. Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, IX, 548-549.

Klasik İslam Modernizmi'nin Kur'an Yorumlarına Etkisi Filibeli Ahmed Hilmi Ve Mehmet Akif Örneği

çözümünü ihmâl ettikleri Kur'an'da aramaya yönelmişlerdir. İşte Klasik İslam Modernizmi, bu arayışların bir adresi sayılır.

Modernist Hareket'in bazı dinî ve siyasî söylemleri, Mehmet Akif, Bereketzâde İsmail Hakkı (1851-1918), Manastırlı İsmail Hakkı (1846-1912), Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi gibi birçok Osmanlı aydını tarafından benimsenmiştir.

Toplumun hidâyet ve ıslahı için "Kur'an tefsîrine ictimâî fayda nazarıyla bakmak" yahut "tefsîri kuruluk, durgunluk ve taklitten kurtararak toplumsal sorunları nassların ışığı altında ve nasslar yardımıyla çözmek" şeklinde ifade edilebilecek İctimâî Tefsîr anlayışının fikir önderinin Muhammed Abduh (1849-1905) olduğunda şüphe yoktur. Reşid Rızâ (1865-1935), Ahmed Mustafa Merâğî (1883-1952), Ferid Vecdi (1878-1954), Seyyid Kutub (1906-1967)¹⁸ bu ekolün diğer önde gelen mümessilleridir. Bu anlayış kısa zamanda özellikle Ezher Üniversitesi'nde okuyan öğrenciler tarafından İslam âlemine yayılmıştır. Bu ekolün tesirleri, Osmanlı Türkiye'si'nde İslamcılar üzerinde özellikle II. Meşrûtiyetten sonra kendini iyice hissettirmiştir.

Örneğin, dönemin ilk nesil entelektüellerinden olan Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi, Müslümanların Avrupa'nın maddi medeniyetiyle bir meselesinin olmadığını ancak Avrupa'nın mânevî medeniyetinin sefalet içinde olduğunu hatırlatarak Osmanlı ve İslam ülkelerini etkisi altında bulunduran Batı kaynaklı unsurların Avrupa'yı yükselten değil, gelecekteki çöküşünü hazırlayan moral değerler olduğu uyarısında bulunmuştur. Aynı düşünür, -bir ölçüde Afgânî-Abduh ekolünün ıslahatçı çizgisini izleyerek- İslam ümmetinin modern çağın ihtiyaçlarına cevap vermeyen hâlihazırdaki dîn

¹⁸ "Al-Qaedaism The Threat to Islam, The Threat to The World" adlı kitabın yazarı Richard Whelan'a göre Seyyid Kutub, el-Kaide ve onun merkezindeki birçok fikrin ideoloğudur. Ve yine Richard Whelan'ın değerlendirmesine göre Seyyid Kutub, -bazı İran'lı ve Şîî militanlar gibi- kilise ve devleti ayırması, yozlaşmışlığı, zorbalığı ve Yahudi-Hristiyan değerler sistemine dayandığı faraziyelerinden ötürü özellikle ABD'yi "Büyük Şeytan" olarak görmektedir. ABD, eylemleri veya eylemsizliği yüzünden değil, fakat masum Müslümanların "ayartıcısı" olduğu için el-Kaideciler tarafından büyük bir tehdit olarak görülmekte ve saldırıya uğramaktadır. (masum müslümanların ayartıcısı ne demek el-kaide Abdye saldırıyor mu??) Daha geniş bilgi için bkz. Richard Whelan, *El-Kaidecilik: İslam'a Tehdit, Dünya'ya Tehdit*, trc: Hüseyin Bağcı, Bayram Sinkaya, Pınar Arıkan, Platin Yayınları, Ankara 2006, s. 56-57. Yani şimdi oldu mu!!! cümleye kitabın aslından girildikten sonra dipnot olarak kitabın tercümesi mi verilmeli

anlayışını ve ilim geleneğini de eleştirmiş, hem dîn anlayışında hem ilim geleneğinde ıslahata gidilmesi gerektiğini savunmuştur.¹⁹

2. Klasik İslam Modernizmi'nin Filibeli Ahmed Hilmi ve Mehmet Âkif Üzerindeki Etkileri

2.1. Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi ve Klasik İslam Modernizmi

Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi, son dönem Osmanlı İslamcılık akımının önde gelen simalarından biridir. Çünkü o, İslam'ın terakkiye mani olmadığını, günün şartlarına ve sosyal değişime göre yeniden yorumlanmasını savunmaktadır. O, bir İslam tarihi yazarı olan Dozy'nin fikirlerini hülâsa ettikten sonra, "Bu fikirlerin hiç birisinin kabul edilemeyeceğini" ve "İslam dininde "ilim ve fen" haricinde hiçbir şey bulunmadığını"²⁰ vurgulamıştır. Ona göre Pozitivizm ve Materyalizm bir "dalâlet mesleği"dir.²¹ O, bu meyanda "Huzur-ı Akl-ü Fende Maddiyyûn Meslek-i Dalâleti" adında bir eser kaleme almıştır.

Filibeli Ahmed Hilmi'nin İslam ümmetine önerdiği zilletten kurtulup payidar olma çözüm önerisini; "İslamiyet'in simasını kaybetmeden hakıyla medenîleşmek ve yükselmek"²² şeklinde ifade etmek mümkündür. Onun bu ifadesi tam anlamıyla bir ıslahat vurgusudur. Gerek medenîleşmek ve ıslahat vurgusu, gerek içtihad kurumuna yeniden işlerlik kazandırmak teklifi ve gerekse İslam birliği anlayışı onu, -bir dereceye kadar- Mısır merkezli Klasik İslam Modernizmi ile paralel bir çizgiye oturtmaktadır. Nitekim Hilmi Ziya Ülken (1901-1974) *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi* adlı eserinde onu, "Modernist İslamcılar" kategorisine sokarak düşüncelerine yer vermiştir²³.

Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi'ye göre müsteşriklerin; "İslam dininin fenne aykırı hurafeler ve kaideler içerdiği" yönündeki iddiaları da gerçeği yansıtmamaktadır. Ona göre şayet böyle fenne aykırı hurafe ve kaideler varsa bile, bunlar İslam'ın özüne ait olmayıp daha sonradan İslam kültürüne dâhil edilmişlerdir. O, bu bağlamda şunları söylemektedir: "Bundan sonra tarih-i İslam'ı, olduğu gibi, yâni

¹⁹ İlhan Kutluer, "İslamcılık" *DİA*, T.D.V. Yayınları, İstanbul 2001, XXIII, 65-67.

²⁰ Filibeli Ahmed Hilmi, *İslam Tarihi*, s. 90.

²¹ Filibeli Ahmed Hilmi, *İslam Tarihi*, s. 174.

²² Filibeli Ahmed Hilmi, *İslam Tarihi*, s. 564.

²³ Ülken, Hilmi Ziya, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Ülken Yayınları-Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015s. 410-424.

Klasik İslam Modernizmi'nin Kur'an Yorumlarına Etkisi Filibeli Ahmed Hilmi Ve Mehmet Akif Örneği

her türlü fazlalık ve süslemelerden ârî olarak yazacağız. Bizim fikrimize göre İslam'ın ulviyyeti, tabîî, hurafelerden ve esatîrden ârî bir din oluşundadır. Güzel bir vücudun sanatlı ve zengin elbiselerle güzelliği artmaz; bilakis örtülmüş olur. İslam, incelenmeye ne kadar açık konulursa, güzelliği o derece artar.”²⁴

Filibeli Ahmed Hilmi'nin bu İslam telakkisinin altını çizmek gerekir. Zira bu konu, yani İslam'ın bid'at, hurafe ve efsanelerden arındırılması gerektiği ile itikada dair konular hariç diğer bütün konuların; üzerinde düşünölmeye ve içtihad edilmeye açık tutulması fikri, günümüzde ve gelecekte Müslümanların gündeminde bulunmaya devam edecektir. Kısaca Filibeli Ahmed Hilmi, İttihad-ı İslam düşüncesinin yılmaz savunucularından biridir.

2.1.1. Filibeli Ahmed Hilmi'nin Din Anlayışı

Filibeli Ahmed Hilmi'ye göre dinlerden her hangi bir dini tarif etmek kolaydır. Zor olan ise, din fikrini tarif etmektir²⁵. Mütefekkirimiz, dinin tarifi, din hissi/duygusu, dinin lüzumu ve dinin faydaları hakkındaki görüşlerini şöyle açıklamıştır: Din, iki haddin birleşmesinden hâsıl olan fikirdir. Bu iki haddin biri içtimâî topluluk veya ferden insan, diğeri de insanlıkla temasını kesmemiş ve dahası ona ilham veren tabiatüstü bir hakikat/Allah'tır. Bu kapalı ifadeyi şöyle açıklamak mümkündür: Din, bir insanın kendisinden üstün ve onun kendisine muhtaç olduğu bir kudretin mevcudiyetini anlaması ve bunu itiraf etmesidir. Allah fikri/din duygusu öyle yüksek bir hakikattir ki, insan hangi seviyede olursa olsun onu samimî ve ilhamî bir şekilde hisseder. His derecesi insandan insana fark etse de, bu hisse sahip olma hususunda insanlar müşterektir²⁶. Din fikrinde üç esas bulunmaktadır. 1. Bizden üstün ve bize tâbi olmaktan müstağni bir kudretin mevcudiyetinin itirafı, 2. Bu kudrete mahkûm ve tâbi olduğunu hissetmek, 3. Bu kudretle insan arasındaki münasebet (kulluk, mabudluk veya vahdet). Kısaca din, mabudu hissetmek ve anlamaktan ibarettir²⁷.

Filibeli Ahmed Hilmi'ye göre “din duygusu” fitrî olmakla birlikte “din hissi” umumî bir istidat/kabiliyet değildir. Dinî his yani ‘dinin olumlu yönde davranışlara yansması ve dinden zevk almak’ insandan insana farklılık arz eder. Filibeli Ahmed Hilmi bu bağlamda

²⁴ Filibeli Ahmed Hilmi, *İslam Tarihi*, s. 95.

²⁵ Filibeli Ahmed Hilmi, *İslam Tarihi*, s. 23.

²⁶ Filibeli Ahmed Hilmi, *İslam Tarihi*, s. 24.

²⁷ Filibeli Ahmed Hilmi, *İslam Tarihi*, s. 25.

şunları söylemektedir: Din hissi ile ifade etmek istediğimiz maksadı, “vicdanî ve dinî samimiyet zevki” cümlesiyle tefsir edebiliriz. Din zamanımızda genel bir keyfiyettir (yani herkesin iyi-kötü bir dini vardır). Ancak dinî his/zevk, hiçbir zaman teammüm etmemiş (herkeste aynı sonucu vermemiştir). Örneğin güzel sanatlar zevk/his ve istidadı/kabiliyeti nasıl genele şamil Allah vergisi vehbî his ve kabiliyetlerden değilse, bunların hepsinden daha incelikli olan din hissi de genel bir kabiliyet değildir²⁸.

Ahmed Hilmi'ye göre dindar olmak ile dini hisse sahip olmak arasında da fark vardır. Düşünürümüz bu farkı şöyle ifade etmiştir: “Bilakis pek dindar bazı adamlar bulunur ki, bir mabede girerken, ibadetleri ifa ederken hiçbir şey hissetmezler. Bir frenk'i bile tesire boğup zevklendiren camilerimize kırk sene devam edip de hiçbir heyecan hissetmeyen adamlar vardır. Din aşkı, din uğrunda fedakârlık ve hizmet edebilmek gibi hasletler ancak dinî his sahiplerinde bulunur. Bu histen mahrum olanların dindarlığı ise ancak kendi kendilerini memnun etmekten ibaret kalır. Böylelerinin din aşkından ve fedakârlıktan nasibi yoktur”²⁹.

Filibeli Ahmed Hilmi, binlerce yıldan beri, milyonlarca insanın bir dine mensup olması ile bu gün bile yaşayanların kahir ekseriyetinin bir dine mensup olmasının, dinin lüzumuna delalet ettiğini, buna rağmen dinin lüzumuna dair ileri sürülen delillerin zihinleri aydınlatma bakımından gereksiz olmadığını söyler. Ona göre din fikri, insan idrakinin doğuştan elde ettiği zaruri gereklerdendir. Beşer tarihinin geçmişi göstermektedir ki her toplumun bir dini vardır. Din, insan ile beraber zuhur etmiştir. Ceset için hava ne ise, ruh için de din odur. İnkârı veya reddi bile dinin lüzumu için bir delildir. Dolayısıyla beşerin idrakinden din fikrinin çıkarılması mümkün değildir³⁰.

Mütefekkirimiz, din ahlak ilişkisini; “ahlâkî faziletler beşeriyet için elzendir” kaidesinden hareketle açıklamıştır. Ona göre insan, diğer yaratılmışlardan ahlak ile ayrılmıştır. Yani insan ile hayvan arasındaki alamet-i farika, ahlaktır. İnsan cemiyetinin ayakta kalması ve düzenin sürdürülebilirliği hukuk ve ahlak ile mümkündür. Hukuk ise ahlaka bağlıdır³¹. Ahlakın esas mevzuu, “vazife”den ibarettir. Vazifenin icrasının da -icrası vacip ve mukaddes

²⁸ Filibeli Ahmed Hilmi, *İslam Tarihi*, s. 26.

²⁹ Filibeli Ahmed Hilmi, *İslam Tarihi*, s. 27.

³⁰ Filibeli Ahmed Hilmi, *İslam Tarihi*, s. 27-29.

³¹ Filibeli Ahmed Hilmi, *İslam Tarihi*, s. 30.

Klasik İslam Modernizmi'nin Kur'an Yorumlarına Etkisi Filibeli Ahmed Hilmi Ve Mehmet Akif Örneği

olduğundan- mukaddes bir esasa dayanması icap eder. İşte bu mukaddes esas, "ölümden sonra dirilme" ve "mükâfat ve mucâzât" ile ifade edilebilecek bir sistem olan "din"dir. Ahlak dinden kaynaklanır ve dinin bir sonucudur. Dinsizlikten fazilet çıkmaz³².

Filibeli Ahmed Hilmi'ye göre hangi açıdan bakılırsa bakılsın din insanlar için tabii bir ihtiyaçtır. Kalben ve vicdanen, hikmeten ve tefekkürden, siyaset ve ictimaiyât (sosyal hayat) bakımından insanlar dine muhtaçtır. Bu hakikat, tarihen ve her türlü insanî tezahürler ile sabittir. Dinsizliğin tabii meyveleri; anti-sosyallik, hayatı küçümsemekten kaynaklanan ümitsizlik ve taşkınlık/anarşidir³³.

Ahmed Hilmi, dinin lüzumunu inkâr edenlerin dinin lüzumuna dair ortaya konulan hakikatlerin kuvvet ve tesirini geçersiz kılıp yok etmek için birçok vesikaya başvurduklarını ifade ettikten sonra şöyle devam eder: "Dinin lüzumunu inkâr edenler, ezcümle din namına işlenen çok sayıda facia ve kötülükleri sayarlar. İstibdâdın en kötü şekli olan dinî istibdâdı bütün kötü ayrıntılarıyla göz önüne koyarlar. Dinin vesile ve vasita yapılarak işlenen sû-i istimaleri ananesiyle sayıp dökerler. İnsanlık tarihinde bir an eksik olmadığı görülen sefalet ve cefaları merhametli nazarlara karşı teşhir ederek son tahlilde bu kötülüklerin en mühim etken ve saiklerinden birinin din olduğunu iddia ederler. Zuhur eden kötülüklerin tümü doğru ise de dinin lüzumunu inkâr edenlerin bu doğrulardan çıkardıkları netice yanlıştır. Zira bunların tümü beşerî ihtirasların süfli/aşağılık kudretini ve insan nefsinin kötülüklere olan kabiliyetini ispat edebilir. Lakin bunlar dinin lüzumunun inkârı için de yüceliğinin inkârı için de delil değildir. Bir şey, tahrif ve sû-i istimal edilmesi neticesinde ortaya çıkan etkisi ile değil, zati mahiyetiyle muhakeme edilmelidir. Dinin sû-i istimaline uğradığında kuşku yoktur. Fakat bundan dinin lüzumunu inkâr etmek gibi bir netice çıkarmak hiç de doğru değildir"³⁴.

"Dinin sû-i istimalinden hâsıl olan neticeler ile dinin lüzumsuzluğunu ve yahut zararlı olduğunu iddia etmek en parlak safsatalardan biridir. Tarihte din adına işlenmiş cinayetler çoktur. Ancak din adına yapılan iyilik ve faziletler de hesapsızdır. Birinciler din namına icra edilmesine rağmen, dinin sû-i istimali neticesinde hâsıl olmuş dinin yasakladığı şeylerdir. İkinciler ise, dinin emirlerine

³² Filibeli Ahmed Hilmi, *İslam Tarihi*, s. 31-32.

³³ Filibeli Ahmed Hilmi, *İslam Tarihi*, s. 33-34.

³⁴ Filibeli Ahmed Hilmi, *İslam Tarihi*, s. 34.

uygundur. Dinin lüzumu için bundan büyük tarihi delil olamaz fikrindeyiz”³⁵.

Müellif, İslam’ın tevhid anlayışının, ilim/fen ile akıl ve tefekkür sahibi insanlar tarafından onaylandığını ancak bu anlayışın (tevhid); insanların tenzih ve teşbihte (Allah’ı arındırmak veya yaratılmışlara benzetmek konusunda) aşırı gitmeleri yüzünden hiçbir zaman insanlığın tümüne hâkim olmadığını savunur. Ona göre “Din, dinî his ve duygu ile ayakta kalır. İslam dinindeki tevhid fikri, bugünkü ilmin/fennin söylediği son söz olduğu gibi, akıllı ve tefekkür eden insanların sonsuza kadar son sözü olacaktır. Üzülerek belirtelim ki, bu büyük fikir, tenzih ve teşbih aşırılıkları arasında hemen hiçbir vakit umumî bir şekilde hâkim olamamıştır. Bu gün âlem-i İslam’a bir göz atsak, “Ne şöyledir, ne böyle”nin abartılmasıyla yokluğa ulûhiyet atfedenlerden, insana tapanlara, türbe ve hatıralara tapanlara kadar inanç şekilleri görürüz. İslam’da ilâhî vahdetin aslî sıfatı demek olan “mekândan münezzehe olma” fikrine bile riâyet etmeyen kabul görmüş mezhepler var. Meselâ Kuzey ve Orta Afrika’da yayılan Malikî mezhebinin son dönem imamlarından birinin yazdığı bir eserde: “موجود في كل مكان بعلمه وموجود بذاته فوق عرشه/O, bütünü mekânlarda ilmiyle mevcuttur ve O, arşının üstünde zatıyla mevcuttur” yazıldığını gördüm. Bu dikkatsizlik milyonlarca Müslümanı “arş denilen mekânda ikâmet eden bir Allah” fikrine sürüklüyor.”³⁶

Filibeli Ahmed Hilmi, ümmete anlatılması zamanının geldiğini söylediği dinin ana unsurlarını şöyle sıralamıştır: “Kulların mesuliyeti”, “Kaza ve Kaderin manası”, İki dünyada dinin maksadı”, “Dâreyn (Dünya ve Âhiret) saadeti”, “Sa’y ve İctihâdın lüzumu”, “İlim ve İdrakin kıymeti”³⁷.

Kısaca, Filibeli Ahmed Hilmi’ye göre din, tamamen sosyal hayatın içindedir ve sosyal meselelere çözümler önermektedir. Ayrıca onun din ile İslam’ı kastettiği ve İslam ekseninde bir iyilik-kötülük tamamı yaptığı açıktır. Zira referansı ilâhî olmayan dinlerden fazilet beklemek doğru olmaz. Ayrıca dinsizlik (dini lüzumsuz görmek) ile şirk arasında doğrudan bir ilişki vardır. Şirk, zulmün ve dolayısıyla yeryüzünün yaşanmaz hale gelmesinin başat faktörüdür.

³⁵ Filibeli Ahmed Hilmi, *İslam Tarihi*, s. 35.

³⁶ Filibeli Ahmed Hilmi, *İslam Tarihi*, s. 563.

³⁷ Filibeli Ahmed Hilmi, *İslam Tarihi*, s. 564.

Klasik İslam Modernizmi'nin Kur'an Yorumlarına Etkisi Filibeli Ahmed Hilmi Ve Mehmet Akif Örneği

Şirk, hem Allah'a ve hem de zulme yol açtığından dolayı insanlara yönelik büyük bir zulümdür. "Gerçek şu ki şirk, büyük bir zulümdür."³⁸

2.1.2. Filibeli Ahmed Hilmi'nin İctihâd Anlayışı

Filibeli Ahmed Hilmi'nin içtihad anlayışı, onun; "İslam toplumlarının büyük bir fikir inkılabı gerçekleştirerek ciddi bir teceddüde/yenilenmeye muhtaç oldukları"³⁹ fikrine dayanmaktadır. Ona göre içtihad, zamanın ve insanların ihtiyacına binaen bir zarurettir. Günümüzde geçmiş dönemin imal fikir ve içtihadlarını inceleyip bunların insanlığın gelişimine uygunluk arz edenlerini alıp diğerlerini bırakmak, tarihî tecrübeye, ahlaka ve terakkiye uymayanları çıkarıp atmak gerekir. Yaptığımız/yapacağımız bu şey dini yıkmak, yerine şek ve şüphe koymak değildir. Bu, kangren olmuş bir parmağı kesmek gibi bir şeydir. Ancak hastalanmış bir kalp kesilip atılmaz⁴⁰.

Filibeli Ahmed Hilmi'ye göre eskilerin sözlerini hatadan uzak ve değişmez düsturlar gibi kullanmakta devam etmek ve hâsılı mevcut zihniyeti ve şekli olduğu gibi yerinde bırakmakta inat, bizi iki neticeden birine götürür. Bu durumda; ya cahil, mahkûm ve sefil bir topluluk ya da bir süre ismen Müslüman, sonra da fırsatını bulunca dine düşman olan aydın bir topluluk oluruz⁴¹. Onun "Bu gün ortaçağ zihninin (dimağ) mahsûlü olan bir içtihadı yaşatmaya çalışmak, bir fosili canlandırmak kadar imkânsızdır" sözü, içtihadların güncellenmesi gerektiği anlayışın tekâbül eder. Ona göre velev ki böyle bir fikir ve içtihadı yaşatmak mümkün farz edilse bile bu felâkettir. Zira bu, bugünkü sosyal hayat ve anlayışla rekabete kalkışmak, öküz arabasıyla şimendiferi rekabet ettirmeye çalışmak kabilindedir⁴².

Mütefekkirimize göre Avrupa ile rekâbet edebilmek için; ilki İslam ülkelerinin her birine has mahalli tedbirler; diğeri de bütün İslam âlemine mahsus umumî tedbirler olmak üzere iki tür tedbir alınması icap eder. İslam âlemine mahsus umumî tedbirleri tek bir kelime olan "ictihad" ile ifade etmek mümkündür. Fakat bu küçük

³⁸ Lokman 31/13.

³⁹ Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi, *Huzûr-ı Aklü Fende Maddiyyûn Meslek-i Dalâleti*, Sad: Erdoğan Erbay- Ali Utku, Çizgi Kitabevi, Konya 2012, s. 106.

⁴⁰ Filibeli Ahmed Hilmi, *Huzûr-ı Aklü Fende Maddiyyûn Meslek-i Dalâleti*, s. 106.

⁴¹ Filibeli Ahmed Hilmi, *İslam Tarihi*, s. 549.

⁴² Filibeli Ahmed Hilmi, *İslam Tarihi*, s. 556.

kelimenin manası çok büyüktür. İctihâd denilince ilmiye sınıfının bir titremeye tutulduğu görülür. Zira onlara göre içtihad kapısı kapatılmamışsa da kapanmıştır. Niçin? Çünkü eski müctehidlerin dengi alimler yetişmez olmuş ve belki de yetişme imkânı kalmamıştır⁴³.

Filibeli Ahmed Hilmi, bu tür bir anlayışı, “tabiî ve insanî konuları, zaman ve çevrenin sürekli değişimi ile gelişme ve ilerlemeyi inkâr etmek ve dolayısıyla insanlığı hafife almak” olarak değerlendirir. Ona göre “ictihad kapısı kapandı” demek “ruhî ve ictimâî ihtiyaçlara çare aramak imkânı kalmadı” demektir ki böyle bir söz bir toplumun dinî his ve ihtiyaçlarına idam hükmü vermektir. Dinî konularda değişmez esasların yanında bir sürü sosyal ihtiyaçlar vardır ki bunlar içtihad ile çözülür. Müctehidler bu ihtiyaçları gelecekte çok ânin ihtiyaçlarını gözeterek çözerler. İnsafli olmak şartıyla en düşük bir muhakeme, eski içtihadlar ile günümüz ihtiyaçlarını karşılamamanın mümkün olmadığını ispat eder. Yeni içtihadlar lazımdır. Bunu inkâr etmek, dinî bir topluluğun manevî gıdasını inkâr etmek olur⁴⁴.

Filibeli Ahmed Hilmi'nin içtihad anlayışı, münferit ve şahsi içtihadlara değil, İslam Hilâfet Makamı'nın himayesinde Müslüman toplumların meşhur âlim ve mütefekkirlerinden oluşturulan “Yüksek İctihad Meclisi” tarafından yapılacak faydalı içtihadlara dayanmaktadır. Ona göre münferit ve şahsi içtihadlar, karışık ve cahil bir sosyal toplulukta yeni ihtilaflara sebep olmaktan ve bir felaket ortaya çıkarmaktan başka bir sonuç vermez. Bunun yanında Yüksek İctihad Meclisi tarafından yapılan faydalı içtihadlar şüphesiz Müslümanların birçoğu tarafından davranış ölçüsü/düsturu olacaktır. Yüksek İctihad Meclisinin çalışma alanı, sosyal meselelere tealluk eden bugünkü ihtiyaçlar ve artık zamanımızda faydası kalmayan içtihadların değiştirilmesi ve yenilenmesidir. Lakin bunların hepsinden daha mühimi, mezheplerin birleştirilmesi (tevhid-i mezâhib) meselesidir. Mezheplerin tümü incelenmeli ve yeni bir içtihadla bunlarda mevcut ve Kur'an'ın ruhuna en muvafık ve bugünkü ihtiyaçlarımıza uyan fikirlerle umumî bir mezhep meydana getirilmelidir⁴⁵.

Filibeli Ahmed Hilmi, İslam âleminin yaşadığı tikanıklıkların aşılmasına yönelik içtihad müessesesinin tekrar çalıştırılması

⁴³ Filibeli Ahmed Hilmi, *İslam Tarihi*, s. 558-560.

⁴⁴ Filibeli Ahmed Hilmi, *İslam Tarihi*, s. 560-561.

⁴⁵ Filibeli Ahmed Hilmi, *İslam Tarihi*, s. 561-562.

Klasik İslam Modernizmi'nin Kur'an Yorumlarına Etkisi Filibeli Ahmed Hilmi Ve Mehmet Akif Örneği

gerektiğini savunmaktadır. Ona göre İslam toplumlarında buna karşı çıkacak kesimler mutlaka olacaktır. Ancak buna rağmen İslam dinini iyi bilen âlimler tarafından içtihad kurumu işletilerek Müslümanları güncel dinî ve sosyal ihtiyaçları karşılanmalıdır.

2.1.3. Filibeli Ahmed Hilmi'nin Feminizm ve Kadın Anlayışı

Filibeli Ahmed Hilmi, feminizm ve kadın konusundaki görüşlerini, *İslam Tarihi* ve benzeri kitaplarının yanı sıra daha çok haftalık *Hikmet Gazetesi*'nde ele almıştır. Mütefekkirimiz bu husustaki görüşlerini, söz konusu gazetenin 13 Mayıs 1326/27 Mayıs 1910 tarihli altıncı sayısında başlayıp onuncu sayısına kadar devam eden sayılarında "ictimâiyât" konu başlığı altında işlemiştir. Onun; "*Din, Hikmet ve Fen Karşısında Feminizm; Yani Kadınların Bâis Felâketi Olan Nisâiyûn Mesleği*" başlığını taşıyan bu yazı dizisi, onun feminizm ve kadın konusundaki fikirlerinin bir özeti mahiyetindedir.

Şehbenderzâde'nin, *Hikmet Gazetesi*'nin beş sayısında yer alan bu makalesi; aile hayatı, kadın erkek eşitliği, kadınların çalışması ve özgürlüğü gibi sosyal hayatın önemli bir kısmını oluşturan ve günümüzde hala tartışılan konuları ihtiva etmektedir.⁴⁶

Filibeli Ahmed Hilmi, Feminizmi, duygusal açıdan değil, fen/ilim açısından ele alıp eleştirmiştir. Onun; "Feminizm aleyhinde bulunmak için zaman hiç de müsait değildir. Zira Nisâiyûn mesleği duyu hatveleriyle (adım) yürümekte olduğundan mâdâ (öte), zahirî muvaffakiyetler bu mesleği meşru kıyor zannını vermektedir. Biz bu zevahire karşı yürümeyeceğiz, doğrudan doğruya "feminizm" aleyhine hücum etmeyeceğiz. Yani bu mesleği fen/ilim nokta-i nazarından muayene edeceğiz. Fakat ihtimal ki bu, feminizm mesleğini kökünden yıkmak olacak"⁴⁷ sözleri buna delalet etmekle birlikte Feminizme karşı olan tavrını da ortaya koymaktadır.

Mütefekkirimize göre Feminizm, her ne kadar ilim/fen namına öne sürülse de, ilim ve fen huzurunda hak kazanan bir meslek değildir. Aksine bu meslek ilim ve fennin tesis ettiği bütün

⁴⁶ Şehbenderzade Filibeli Ahmed Hilmi, *Hikmet Yazıları*, haz: Ahmet Koçak, İnsan Yayınları, İstanbul 2005, s. 80.

⁴⁷ Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi, "Din, Hikmet ve Fen Karşısında Feminizm; Yani Kadınların Bâis Felâketi Olan Nisâiyûn Mesleği", *Hikmet Gazetesi*, Numara: 6, 13 Mayıs 1326, s. 2.

hükümlere aykırıdır. Üstelik Nisâiyyûn mesleğini ilim ve fen açısından tenkid etmek, onu mahkûm etmek de değildir⁴⁸.

Filibeli Ahmed Hilmi'ye göre kadın ve erkek arasında yaratılıştan kaynaklanan birtakım biyolojik farklar vardır. Bunlardan biri, kan miktarları arasındaki farktır. Sosyal ve ekonomik şartların cinsiyet oluşumunu etkilediği bir gerçektir. Bir kadının ana rahminde oluşabilmesi için sosyal ve ekonomik şartların müsait olması gerekir. Erkek için ise böyle bir gereklilik bulunmamaktadır. Mizaç bakımından da kadın ile erkek birbirinden farklıdır. Ona göre esas sorun, ilmi verilere ve ilim adamlarının görüşlerine rağmen Feminizm savunucularının fikirlerinde ve uygulamalarında kendilerini haklı görmeleridir⁴⁹.

Mütefekkirimize göre Feminizm, kadınların erkeklere mahsus hizmetlerde çalıştırılmasını talep etmektedir. Hâlbuki medeniyet ve insaniyet onlara muhterem bir mevki kazandırmış ve onların zor görevlerden müstesna tutulmalarını gerektirmektedir⁵⁰.

Feminizm mesleği, ahlak ve maneviyat açısından toplumu ifsad eden, onu çöküşe götüren⁵¹ ve insan neslinin tükenip yok olmasına yol açan bir meslektir. Bu yüzden böyle bir meslek meşru değildir⁵².

Mütefekkirimize göre feminizmin evlilik müessesesine bakışı da sorunludur. Çünkü "İnsanlığın başlangıcından bugüne kadar cârî ve gerek tabiat ve gerek terbiye ve ahlak nokta-i nazarıyla teyit edilmiş olan aslî kaideye göre "ailede riyâset mevkiî erkeğe" verilmiştir. Cenâb-ı Allâh'ın " *الرِّجَالُ قَوَّامُونَ عَلَى النِّسَاءِ بِمَا فَضَّلَ اللَّهُ بَعْضَهُمْ عَلَى الْآخَرِينَ وَبِأَنفُسِهِمْ كَانُوا مُخْلِطِينَ* /Allâh'ın insanlardan bir kısmını diğerlerine üstün kılmasından ve mallarından harcama yaptıklarından dolayı

⁴⁸ Filibeli Ahmed Hilmi, "Din, Hikmet ve Fen Karşısında Feminizm; Yani Kadınların Bâis Felâketi Olan Nisâiyyûn Mesleği", *Hikmet Gazetesi*, Numara: 6, s. 2-3.

⁴⁹ Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi, "Din, Hikmet ve Fen Karşısında Feminizm; Yani Kadınların Bâis Felâketi Olan Nisâiyyûn Mesleği", *Hikmet Gazetesi*, Numara: 7, 20 Mayıs 1326, s. 3.

⁵⁰ Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi, "Din, Hikmet ve Fen Karşısında Feminizm; Yani Kadınların Bâis Felâketi Olan Nisâiyyûn Mesleği", *Hikmet Gazetesi*, Numara: 8, 27 Mayıs 1326, s. 6.

⁵¹ Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi, "Din, Hikmet ve Fen Karşısında Feminizm; Yani Kadınların Bâis Felâketi Olan Nisâiyyûn Mesleği", *Hikmet Gazetesi*, Numara: 9, 3 Haziran 1326, s. 7-8.

⁵² Filibeli Ahmed Hilmi, "Din, Hikmet ve Fen Karşısında Feminizm; Yani Kadınların Bâis Felâketi Olan Nisâiyyûn Mesleği", *Hikmet Gazetesi*, Numara: 8, s. 6.

Klasik İslam Modernizmi'nin Kur'an Yorumlarına Etkisi Filibeli Ahmed Hilmi Ve Mehmet Akif Örneği

erkekler kadınların yöneticisi ve koruyucusudur."⁵³ irâde-i ezeliyesi bu hikmeti ilan eden ilâhî bir kanundur"⁵⁴.

Filibeli Ahmed Hilmi feminizmin sayılamayacak kadar zararının bulunduğunu ifade ettikten sonra bunları kısaca şöyle sıralamıştır: Aile fikrinin yok edilmesi, annelikten nefret, neslin tehlikeye atılması, fuhuş ve rezaletin artması. Ona göre ne dediğini bilmeyen ağızlar ile ne yazdığını fark etmeyen zehirli kalemlerin; müslüman kadınlar arasına insancılık kisvesi altında ithale çalıştıkları çirkin meslek feminizm, zübdeten (öz itibariyle/kısaca) bundan ibarettir. Bütün bu safsatalar ve iddialar hürriyet ve eşitlik fikirlerinin yanlış anlaşılıp yorumlanmasından ileri gelmektedir⁵⁵.

Filibeli'ye göre İslam dinine yöneltilen eleştiri konularının başında Müslüman kadınların tesettür ve maişet meselesi bulunmaktadır. Kadınlarımızın üzüntü verecek bir seviyeye düşmüş olması, İslam âleminde gerçekleşen gerileme ve çökmeye bağlı bir hadisedir. İşin tesettürle, maişetle veya herhangi bir hak mahrumiyetiyle ilgisi yoktur. Vakıa kadınlarımızın hali de tıpkı erkeklerimiz gibi ıslaha muhtaçtır. Ancak bu ıslahı, Avrupa ve Hristiyanlık ölçütüyle değil, İslamiyet dairesinde gerçekleştirebiliriz⁵⁶.

Mütefekkimimize göre İslam'da tesettür farzdır, ancak cereyan (renk, kumaş, dikiş tarz vs. uygulama) şekli bir âdettir. Öncelikle bu durum makul bir şekilde sokulabilir. Tesettürlülük kadınlar için külfetli olmayacak bir hale sokulabilir. Hatta bir kadın hiç tesettürlü olmasa yine de Müslümanlıktan çıkmış olmaz. Bu, farzları inkâr etmeksizin terk eden bir Müslümanın İslam'dan çıkmayacağına benzer⁵⁷. Düşünürümüze göre Avrupalıların; Müslüman kadınların hukuk ve saadetten mahrum oldukları, örneğin talak meselesinde erkeklerin oyuncağı oldukları itham ve iddiaları ya kadınlar hakkındaki dinî emirleri ve nebevî fikirleri bilmemekten ya da kasıttan kaynaklanmaktadır. Ayrıca Avrupalıların; "Müslüman kadınların toplumda birtakım sosyal haklardan mahrum oldukları" iddiaları

⁵³ Nisâ 4/34.

⁵⁴ Filibeli Ahmed Hilmi, "Din, Hikmet ve Fen Karşısında Feminizm; Yani Kadınların Bâis Felâketi Olan Nisâiyyûn Mesleği", *Hikmet Gazetesi*, Numara: 10, 10 Haziran 1326, s. 7.

⁵⁵ Filibeli Ahmed Hilmi, "Din, Hikmet ve Fen Karşısında Feminizm; Yani Kadınların Bâis Felâketi Olan Nisâiyyûn Mesleği", *Hikmet Gazetesi*, Numara: 10, s. 7-8.

⁵⁶ Filibeli Ahmed Hilmi, *İslam Tarihi*, s. 83-84.

⁵⁷ Filibeli Ahmed Hilmi, *İslam Tarihi*, s. 84.

yanlış ve haksızdır. Ona göre İslam'da kadınlar da erkekler gibi bütün sosyal haklara sahiptir. “Kadınlar erkeklerin misal ve nazirleridir”⁵⁸ hadisi kadınların her türlü sosyal hakka sahip olduklarını bildirir⁵⁹.

Filibeli Ahmed Hilmi tam anlamıyla Feminizme karşıdır. Onun Feminizm karşıtlığı; kadınlar üzerinden salt bir Batılılaşma karşıtlığı değil, Feminizmin menşeinin Hristiyan kültürü, Kapitalizm ve sömürgecilik politikaları olduğu ve insanlığı felakete götürdüğü öngörüsüne dayanmaktadır. Ona göre kadınlara -dinî/ahlakî kayıt ve bağlardan kurtularak- tamamen özgürlüğü vaat eden Feminizm; fitrata aykırı olmasının yanında İslam'ın ihsan ettiği kazanımların tekrar ellerinden alınıp köleleştirilmesine yönelik kadınlara kurulmuş bir tuzaktır. Zira toplumun temeli olan kadınların ahlaken bozulması, toplumun da bozulması ve nihayet yok olması demektir.

2.1.4. Filibeli Ahmed Hilmi'nin Cihad Anlayışı

Filibeli Ahmed Hilmi'ye göre Müslüman kadınların tesettür ve maişet meselesinden sonra “medeniyet fikri ve insaniyet” ile bağdaşmadığı iddiasıyla İslam dinine yöneltilen en önemli diğer bir eleştiri konusu da İslam'ın “cihad” öngörüsüdür. Ona göre cihadın; ilki bir ülkeye yönelik adaleti tesis etme adına; barış yoluyla olmuyorsa silaha başvurarak yapılan cihâd, diğeri de meşru müdafa amacıyla yapılan cihad olmak üzere iki türü vardır. Günümüzde bu türlerden ilkinde ihtiyaç kalmamıştır. Zira İslam kendini muhafaza etmeye ve hakikatini söyle yaymaya muktedirdir. İkincisi ise her varlığın meşru hakkıdır. Müslümanlara yönelik bir mükellefiyettir.

Mütefekkirimiz tarihçi Kont Care DöVo'nun İslam'ın “cihad” kurumu hakkındaki iddialarına şöyle cevap vermiştir: “Kont'un cihad hakkındaki fikirlerinin tümünü ve özellikle; cihadın tarihi şekline önem verip, felsefesini dikkate almamasını haklı göremeyiz. Cihad, Müslümanlara farzdır. Cihatta iki önemli nokta vardır/cihadın iki amacı vardır: Bunlardan ilki, insanlığın felaketine sebep olan dalalet ve zulmü ortadan kaldırmak ve yerine hak ve adaleti koymak, diğeri de meşru müdafaadır. Kont emin olsun ki, İslam vaz' ettiği cihad ile insaniyet, hakkaniyet ve tabîî din olmaktan vazgeçmemektedir. Kont

⁵⁸ Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî, *Sünen* (I-V), thk: Muhammed Muhyiddîn Abdilhamid, Dâru Sahnûn ve Çağrı Yayınları, İstanbul 1992, Taharet, 92; Aynî, Bedreddin Ebî Muhammed Mahmud b. Ahmed, *Umdetü'l-Kârî Şerh-i Sahih-i Buhârî*, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 2001, Gusl, 22 s. 348.

⁵⁹ Filibeli Ahmed Hilmi, *İslam Tarihi*, s. 221.

Klasik İslam Modernizmi'nin Kur'an Yorumlarına Etkisi Filibeli Ahmed Hilmi Ve Mehmet Akif Örneği

DöVo acaba cihâdın bu iki, amacından/uygulama alanından hangisini medeniyete ve insanıyete aykırı buluyor⁶⁰.

Cihadın ilki, zemin ve zamanın bir gereği olarak silahla ve ülkelerin istilası suretiyle cereyan etmiştir. Bu tür cihattan elde edilen fayda verdiği zarardan daha büyüktür ve bu tarihen sabittir. Cihad yoluyla (fetihle) girilen ülkelerde fetihten sonra şirk ve hezeyan yerine vahdet, istibdât (baskı) ve zulüm yerine adalet ve şefkat kaim olmuştur. Bu tür cihadın formatının bazı zalim sultanlar eliyle değiştirilmesi, İslam'ın kabahati değil, her fazileti bir menfaat kapısı gören beşerî ihtiraslarıdır. Bazı zalim sultanlar eliyle menfaat vasıtası yapılan cihadın bu türü, zamanımızda söz konusu değildir. İslam güzümüzde artık müeyyed ve müessestir. Kendini müdafaaya hakikatini sözle yaymaya muktedirdir. Binâenaleyh Kont DöVo'nun cihâdın, şuan mevcut olmayan ancak mevcut olduğu vakitlerde mazmunu inâyet (yardımı içeren) olan birinci şekline itiraz etmesi, bir mevhumâ hücum etmek demektir⁶¹.

Cihadın ikinci şekli olan "meşru müdafaa"ya gelince, bu, değil varlığın, en ufak bir uzvun bile meşru hakkıdır. Bu bir hayat hakkıdır. Müslümanlar dinen vatanlarını müdafaa etmekle mükelleftirler. Cihadın bu ikinci türüne asla itiraz edilemez. İslam'ı cihad ve kılıç kullanmakla hatta şiddet ve taassupla itham edenler, örneğin Hristiyanlık tarihindeki -tarihin hiçbir döneminde bir benzeri görülme- harplere, katliamlara ve engizisyon mahkemelerinin icraatına bakmalıdırlar⁶².

Filibeli, Kont Care DöVo'yu Hz. Ömer zamanındaki İslamî hükümet ile Bizans ve İran devletlerini adalet bakımından kıyaslamaya davet etmiştir. Ona göre, örneğin Suriye Hristiyanları Ebû Ubeyde idaresinde, İmparatorun zalim valilerinin yönetimine kıyasla daha adil yönetilmişler ve müreffeh bir hayat yaşamışlardır. Bu husustaki tarihin şehâdeti hep İslam'ın lehinde olmuştur⁶³.

2.2. Mehmet Âkif Ersoy ve Klasik İslam Modernizmi

Klasik İslam Modernistleri ile etkileşim bağlamında anlayış ve görüşlerini değerlendireceğimiz mütefekkir/aydınlardan biri de Mehmet Akif'tir. Öncelikle ifade etmek gerekir ki Mehmet Âkif, bir meslek/ilim erbabı olarak klasik tarzda bir müfessir değildir. Onun;

⁶⁰ Filibeli Ahmed Hilmi, *İslam Tarihi*, s. 81-82.

⁶¹ Filibeli Ahmed Hilmi, *İslam Tarihi*, s. 82-83.

⁶² Filibeli Ahmed Hilmi, *İslam Tarihi*, s. 83.

⁶³ Filibeli Ahmed Hilmi, *İslam Tarihi*, s. 82.

müfessirliğinden çok aydınlık, mütefekkirlik ve entelektüellik yönü ağır basmaktadır. Bununla birlikte onun İslam kültürünü özümseydiği, iyi bir Kur'an ve tefsîr bilgisine sahip olduğu açıktır. Safahat'ında yer alan şiirlerinden anlaşılmaktadır ki o şiirlerini âyetlerden ilham alarak ve adeta âyetlerin tefsîri sadedinde inşâd etmiştir.

Mehmet Akif'in Kur'an anlayışında ve tefsîr yönteminde bariz bir şekilde Klasik İslam Modernizmi'nin (ictimâî tefsir) kodlarına rastlamak mümkündür. Onun başka bir meziyeti de, iyi bir mütercim olmasıdır. Nitekim Arapça ve Fransızca'dan birçok kitap ve makaleyi Türkçeye tercüme etmiş bunları başyazarlığını yaptığı *Sırât-ı Müstakîm/Sebîlürreşâd* dergisinde yayınlamıştır. Örneğin, Cemalettin Afgânî ve Muhammed Abduh tarafından Paris'te neşredilen "*Urvetü'l-Vüska*"dan; "Kaza ve Kader", "Müslümanların Esbâb-ı İnhitat ve Meskeneti", "Milletler Üzerinde Carî Olan Kavânîn-i İlâhiyye", "Fezâil ve Rezâil", "Milletin Mâzisi, Hali ve Hastalıklarının Çaresi", "Hristiyanlık ve Müslümanlık", "Vahdet-i İslamiyye", "Taassup", "Tefsîr-i Şerif", "Hadîs-i Şerif" ve diğer başlıklar altında tercüme yapmıştır. "*Urvetü'l-Vüska*"nın dışında ayrıca, "*el-İslam ve'n-Nasrâniyye*", "*Tefsîru Cüz'i Amme*", "*Tefsîru Sûreti'l-Asr*", "*el-Müeyyed*", "*el-Vekâiu'l-Mısriyye*", "*el-Medeniyye ve'l-İslam*" gibi gazete ve dergilerden tercüme yapmıştır.⁶⁴

Mehmet Akif'in gerek tercüme ettiği kaynaklar, gerekse tercüme ettiği başlıklar ve bu başlıkların muhtevası, onun fikir dünyasının bir yansıması olsa gerektir. Yaptığı tercümelemlerle ilgili yapılan şu değerlendirme onun ilgi alanı hakkında ipuçları vermektedir: "Akif'in eserleri içinde bu tercümelemler, teşkil ettikleri hacmin büyüklüğü yanında, onun bu tercümelemlerin ihtiva ettiği fikirlerle olan yakınlığı bakımından da büyük önem taşımaktadır." Bu bağlamda Eşref Edip'in de tespiti şudur: "Üstadın tercüme ettiği eserler, onun fikrine uygun olmak itibariyle, onlara ehemmiyet-i mahsusa vererek tercüme etmiştir. Zaten fikrine uymayan eserleri, ne tercüme eder ve ne de okurdu. Bu itibarla tercümelemleri de onun fikirleri demektir."⁶⁵

Mehmet Âkif'in tefsir telakkisi, Osmanlı İslamcılığının merkeze aldığı tefsir anlayışının bir yansımasıdır. Ayrıca, Mısır merkezli Klasik İslam Modernizmi'nin "ictimâî" tefsir anlayışıyla

⁶⁴ Suat Mertoğlu, "Akif Araştırmalarına Bibliyografik Bir Katkı: Mehmet Âkif'in Arapça'dan Yaptığı tercümelemler Üzerine Notlar", *Divan*, yıl: 4 (1999/2), sayı: 7, s. 240-249.

⁶⁵ Mertoğlu, "Akif Araştırmalarına Bibliyografik Bir Katkı", *Divan*, s. 236.

Klasik İslam Modernizmi'nin Kur'an Yorumlarına Etkisi Filibeli Ahmed Hilmi Ve Mehmet Akif Örneği

benzer özellikler arz etmektedir. Âkif, Kur'an ve Sünnetin nasıl ele alınması ve tefsir edilmesi gerektiğine dair görüşlerini *Sebilürreşâd*'da şöyle açıklamıştır:

... Kur'an âyetullah değil mi? Arz, sema da birer âyetullah'tır. Bizim gibi akvâm-ı ibtidâiyye topraktan sade ekin alır; biraz daha gayret ederse su çıkarır. Akvâm-ı mütemeddine ise maden çıkarır. Biz sudan yalnız değirmen yapıyoruz. Onlar elektrik istihsâl ediyor. Biz buluttan yağmur topluyoruz; onlar yıldırım bile avlıyor. Maddiyât böyle olduğu gibi maneviyât da böyle. Müterakkî milletler, nasıl bu âlem-i hilkatten bizden çok, -hem kıyas kabul etmeyecek kadar çok- müstefid oluyorlarsa, âlim bir cemâat-i İslamiyye de Kitâbullah'tan, Ehâdîs-i Nebeviyye'den şimdiki cahil Müslümanlara nisbetle, nâmütenâhi hakâik çıkarabilir. Yoksa vaktiyle icabı kadar tefsir yazılmış, elverir (yeter) diyemeyeceğiz. Eslâf çalışmışlar -Allah kendilerinden razı olsun- birçok âsâr vücuda getirmişler, fakat dememişler ki; "Bu âsârımız ilâ yevmi'l-kıyâm size elverir. Siz artık çalışmayın da yalnız bizim kitapları okuyunuz." Bilakis demişler ki: "Siz de çalışacaksınız, hem bunları okuyacaksınız, hem de kendi fikrinizi ilâve ederek zamanınıza göre yeni yeni eserler vücuda getireceksiniz. Böylece sonuna kadar gidecek."⁶⁶

Ulûm ve fûnûna, tarihe, hayat-ı ictimâiyye ve maişetimize temas eden bazı âyât-ı celîle mevzu-ı bahs edilerek dirâyeten ve rivâyeten mütalaa edilecek ve sâir lisanlarca bu yolda yazılan âsâr-ı tefsiriyyenin mühim görülen ve nikât-ı ma'rûzaya tevâfuk eden yerleri tercüme olunacaktır. İ'râb ve binâdan tahlîlât-ı nahviyyeden bahsetmek için mecmuamızın hacmi müsait bulunmadığından yazılacak makalelerde mümkün mertebe ulûm-ı Arabiyyenin nazariyatından sarf-ı nazar ile netâyic-i ameliyye üzerinde i'mâl-i fikir edilecektir. Hangi vesâit-i ilmiyye ile olursa olsun, ibtidâ Nazm-ı Celîl'den anlaşılan meâni-i münîfe yazılarak, ibâre ve işâretin delâlet ve iktizasının irşâdât-ı belîğânesine istinaden zaman ve zeminin

⁶⁶ Mehmet Âkif, "Üçüncü Mev'iza", *Sebilürreşâd*, 20 Şubat 1913, Cilt:9, Sayı: 232, s. 409; Âkif bu ifadeleriyle, mevcut tefsir müktesebatıyla yetinilmemesine, yeni fikirlerle yeni eserlerin meydana getirilmesinin zaruretine vurgu yapmaktadır. Ona göre bilinçli bir İslam toplumu, Kur'an ve Sünnetten geçmişe ve şimdikiye nazaran -maslahatına ve menfaatine olacak şekilde- sayılamayacak kadar hakikat çıkarabilir. Burada Âkif'in, -insanlığın hidayeti ve ıslahına yönelik- Kur'an'dan hakikat devşirmeyi, topraktan maden çıkarmaya benzetmesi dikkate şayandır.

icâbâtına göre ahvâl-i umûmiyye-i İslamiyye hakkında fikir ve mütalaalar yürütülecektir.⁶⁷

Âkif, çıkardıkları mecmuanın (*Sebîlürreşâd*) -bir İslam Dergisi olması hasebiyle- amacının kendi ifadesiyle “İslamî ilimlerin rükn-i esâsîsi” olan tefsir ilmini ihya etmek olduğunu ifade etmiştir. Ona göre bu mecmuada, eski tefsir müktesebatından doğrudan nakilde bulunmak faydalı bir iş değildir:

Mecmuamız mümkün mertebe tefsîr-i şerif ilminin ihyasına çalışacak, (bu ilmin) mektep ve medreselerimizde tedris edilmesine terğîb etmekten hâlî kalmayacak, bu bâbda ayrıca makaleler neşredecektir... Kütüphanelerimizde, Arabî, Türkî hatta sâir lisanlarda yazılmış âsâr-ı nefîse-i tefsîriyye matbu, gayr-i matbu olarak kesretle bulunduğundan artık doğrudan doğruya bunları nakledivermekte bir fâide-i ciddiye göremiyoruz. Bunları herkes istediği yerde okuyup müstefîd olabilir.⁶⁸

Âkif'in bu ifadelerinden, onun, yeni bir tefsir anlayışıyla yeni tefsirler vücuda getirmekten yana olduğunu çıkarmak zor olmasa gerekir. Dikkati haiz diğer bir husus da başyazarlığını yaptığı mecmuanın Müslümanların genel ahvaliyle (ahvâl-i umûmiyye-i İslamiyye) ilgilenmeyi amaç edinmiş bir İslam Mecmuası olmasıdır. Bu iki husus beraber değerlendirildiğinde, Âkif'in ve başyazarlığını yaptığı derginin tavrı ile Klasik İslam Modernizmi'nin anlayışı arasında -Modernizm'e mağlup olan İslam âleminin tekrar toparlanması, Yeni bir tefsir anlayışının geliştirilmesi, Kur'an ile tekrar ihya ve tecdit, ilmin karşısında değil yanında yer alınması vb. söylem ve faaliyetler bağlamında- açık bir paralellik bulunduğu gözükmektedir.

Bazı araştırmacılar tarafından Âkif'in *Sebîlürreşâd*'da “Tefsir-i Şerif” başlığı altında yayınladığı yazıların bire bir olmasa da büyük ölçüde Muhammed Abduh'un Amme Cüzü tefsirinden tercüme olduğu savunulmuştur. Onlara göre bu söz konusu dönemin İslamcı yazarlarının kaynaklardan çok muhtevanın amaca hizmet etmesini öncelidiklerine delâlet etmektedir. Ayrıca Âkif'in tercümelerinin neredeyse tamamına yakın bir kısmının Mısır kökenli mütefekkiirlere ait metinler olması onun düşünme biçimine işaret etmektedir. Zira

⁶⁷ Mehmet Âkif, “Tefsir-i Şerif”, *Sebîlürreşâd*, 08 Mart 1912, Cilt:8, Sayı: 183, s. 5; Âkif'e göre tefsirde asıl olan, bir takım nazari tahliller değil, amele/uygulamaya dönük yeni fikirlerin ortaya konmasıdır. Bunu teminen naslar (Kur'an ve Sünnet), delâleti ve iktzası dikkate alınarak, zaman ve zeminin icâbâtına göre yeniden ele alınıp değerlendirilmelidir.

⁶⁸ Âkif, “Tefsir-i Şerif”, *Sebîlürreşâd*, 08 Mart 1912, Cilt:8, Sayı: 183, s. 5.

Klasik İslam Modernizmi'nin Kur'an Yorumlarına Etkisi Filibeli Ahmed Hilmi Ve Mehmet Akif Örneği

onun tercüme için, İslam âleminin dini/ahlâkî problemlerini ve siyasî/ictimâî açmazlarını tahlil ederek çözümler sunan, yaşadıkları problemlerin üstesinden gelebilmeleri için Müslümanlara aktivist bir dünya ve ahlâk görüşü kazandırmayı hedefleyen, Batılıların İslam'a ve Müslümanlara yönelik tehdit ve saldırılarına cevaplar sunan, İslam'ı akıl, bilim ve terakkî gibi o dönemin modern değerlerine önem veren bir din olarak takdim eden metinleri tercih ettiği görülmektedir. Bunlar ise esas itibariyle Modern İslamî yaklaşımın ana motifleridir.⁶⁹ Mehmet Âkif'in gerek *Sırat-ı Müstakîm* ve *Sebülürreşâd* dergilerindeki makalelerine ve gerekse "*Safahat*"ına yansıttığı dinî, ictimâî ve siyasî fikir ve düşüncelerinden bazılarını şöyle sıralamak mümkündür:

2.2.1. Mehmet Akif'in İttihâd-ı İslam Anlayışı

Mehmet Âkif'e göre İttihâd-ı İslam anlayışına sahip olmak ve bu bağlamda cehd-i gayret sarf etmek her Müslüman için bir gerekliliktir. Fitne, fesat, nifak, kavmiyet, cinsiyet ve ırk davaları milletimizin birliğini yok edecek ve İslam milleti olarak büsbütün dağılmanıza sebep olacak büyük hastalıklardır. Ona göre Kur'an'da bu bağlamda birçok uyarı bulunmaktadır. Örneğin Enfâl Sûresi 8/25. âyet bunlardan biridir. Bu âyette Müslümanlar, sadece zalim ve mazlumları yakmakla kalmayacak herkesi yakacak olan "fitne" konusunda uyarılmışlardır. Buna rağmen Müslümanlar bu uyarıları dikkate almamaktadırlar. Bu anlayışıyla Âkif, Kur'an ile sosyal hayat arasında bire bir ilişki kurmakta Kur'an'ın hidayetini öne çıkarmaktadır. Söz konusu âyet hakkında adeta: "âyetteki "fitne" uyarısını dikkate almıyoruz, böylece zalimlerin ekmeğine yağ sürüyoruz, bunu yapmamalıyız" demek istemektedir:

Ne yapalım, kânûn-i ilâhî böyle: Kurunun yanında yaş da yanıyor. Beş on kişinin uyandırdığı fitne yangını binlerce, yüzbinlerce, milyonlarca hânümânın külünü havaya savurmaktan geri kalmıyor. Evet, bir nâmerdin hırsına koca bir memleket kurban oluyor; bir münâfıkın yüzünden cemaatler, cem'iyetler târumâr olup gidiyor. Hakîm şâir Ziya Paşa merhûmun dediği gibi, Kakhâr-ı Zül'-Celâl, *Bir mülkü bir harîs-i sitemkâr için yıkar; Bir kavmi bir münâfık ile târumâr eder. "Zâlimlere dayanmayınız, yoksa yanarsınız."*⁷⁰ tehdîdi gibi erbâb-ı zulme yaklaşmadan nehy eden; "*Ey İmân edenler! Şayet bir fâsık size bir haber getirirse onun doğru olup olmadığını*

⁶⁹ Mertoğlu, "Akif Araştırmalarına Bibliyografik Bir Katkı", *Divan*, s. 239.

⁷⁰ Hüd 11/113.

araştırınız..."⁷¹ ihtârî gibi basîret, ihtiyât tavsiyesinde bulunan âyât-ı kerîme ne kadar çoktur! Yazıklar olsun ki kendilerinin pek sağlam müslüman olduklarına kail olan çoğumuz bu tehdîdlerden, bu ihtarlardan zerrece müteessir, hatta haberdâr değil! Hayatlarını bizim ölümümüzde arayan yabancı milletlerle yabancı hükümetlerin aramıza serpiştirdiği nifâk, fesâd, kavmiyet, cinsiyet, ırk davalarını; hülâsa vahdet-i milliyemizi perîşân edecek her türlü esbâb-ı izmihlâl tohumlarını bir an evvel büyütme, bir an evvel mahsûl verecek devre-i kemâlîne getirmek için o kadar faâliyet gösteriyoruz ki: Hayrına, hakîkî menfaatine karşı o kadar lâkayd, o derecede kalp görünen Müslüman cemâatlerin kendi şerlerine, kendi ziyânlarına gelince nasıl olup da bu kadar çalışkan kesilmelerine akıl bir türlü ermiyor!⁷²

Âkif, tefrikadan uzaklaşma ve ittihâd-ı İslam düşüncesinin gerekliliğini birçok âyet delâletiyle defaatle açıklamış, aynı konuda "*Hem Allah'a, hem onun Peygamber'ine mutî' olunuz; birbirinizle uğraşmayınız, yoksa korkaklaşır, kuvvetten de düşersiniz...*" âyeti⁷³ delâletiyle şunları söylemiştir:

Müslümanlar hüsrân-ı mübînden kurtulmak isterlerse; yani dünyada sefil, âhirette rezil olmayalım derlerse; kendileri için, Sûre-i Enfâl'e mensûb olan şu âyet-i celîleyi düstûr-ı hareket ittihâz eylemekten başka çare yoktur. Yaşamak isteyen millet için ittihâdın lüzûmu bedîhiyât-ı evveliyedendir. Öyle efrâdı birbirine kaynamış, hey'et-i mecmûası bir bünyân-ı mersûs vücûda getirmiş olan cemâatler, düşmanın topuyla tûfengiyle kolay kolay devrilmezler. "Kal'a içinden fetholunur" sözü ne büyük bir hakîkattir! Müslümanlar için bu hakîkatten gâfil olacak zaman değildir. Hâricteki düşmanı bırakıp da dâhilde birbirleriyle uğraşmasınlar. Mevcûdiyetlerine birer birer hâtîme çekilen hükûmât-i İslamiyyenin hâlinden olsun ibret alsınlar ki inkırazlarına sebep, hep aralarındaki tefrika idi, başka bir şey değildi.⁷⁴ Ona göre Enfâl Sûresi 8/46. âyetin yanı sıra En'âm Sûresi 6/153, 159 ve Hucurât Sûresi 49/10. âyet gibi daha birçok âyet ile nâmütenâhî ehâdis-i münife, hep ya aynı gâye-i

⁷¹ Hucurât 49/6.

⁷² Âkif, "Tefsir-i Şerif", *Sebülürreşâd*, 03 Ekim 1912, Cilt: 9, Sayı: 213, s. 83-84.

⁷³ "*Hepiniz Allah'ın kitabına sınıksız tutununuz; birbirinizden ayrılmayınız; Cenâb-ı Hakk'ın üzerinizdeki nimetini hatırlayınız: Hani, bir zamanlar birbirinize düşman idiniz, o sizin kalplerinizi birleştirdi de onun lûtfu sâyesinde kardeş oldunuz; hani, bir zamanlar Cehennem uçurumunun kenarında idiniz, O sizi oradan kurtardı...*"

⁷⁴ Âkif, "Tefsir-i Şerif", *Sebülürreşâd*, 30 Mayıs 1912, Cilt: 8, Sayı: 195, s. 225.

Klasik İslam Modernizmi'nin Kur'an Yorumlarına Etkisi Filibeli Ahmed Hilmi Ve Mehmet Akif Örneği

vahdete sevk edecek birer emri yahut o gayelerden uzaklaşmamak hakkında birer nehyi tazammun ediyor.⁷⁵

2.2.2. Mehmet Akif ve Kavmiyetçiliğe Bakışı

Mehmet Âkif, ümmetin parçalanmasına ve dolayısıyla mağlubiyetine sebep olan etkenlerden birinin ve belki de en önemlisinin ırkçılık/kavmiyetçilik olduğunu vurgulayarak bu hususta sürekli Müslümanları uyarmıştır. Âkif, Enfâl Suresi 46. âyetinin⁷⁶ delâletiyle kavmiyetçiliğin yol açtığı zararları şöyle izah etmektedir:

Müslümanlık ırk, renk, lisan, muhit, iklim i'tibârıyla birbirine büsbütün yabancı unsurları aynı milliyet altında cem' eden yegâne râbîta iken; hele biz Osmanlılar için dünyada bu râbîtaya dört el ile sarılmaktan başka selâmet yolu yokken; şu son senelerde meydana çıkardığımız kavmiyet, asabiyet gürültülerine şaşmamak elden gelmez! Bu kadar hükûmât-i İslamiyye hep tefrika yüzünden mahvoldu; hem birçoğu gözümüzün önünde kaynayıp gitti de biz hâlâ intibaha gelmiyoruz; hâlâ milleti nâmütenâhi parçalara ayıracak bir siyaset güdüyoruz!

Ey cemâat-i müslimîn, aklınızı başınıza alınız; gayret-i kavmiyyeyi bir tarafa bırakınız. Râbîta-i dîni biraz daha ihmâl edecek olursanız, iyi biliniz ki, târumâr olur gidersiniz. Hem o perişanlıktan sonra bir daha dünyada cem'iyet yüzü göreceğiniz olmadığı gibi, ferdâ-yı kıyâmette de huzûr-ı Rabbü'l-âlemîn'e çıkacak yüzünüz kalmayacaktır. Zîrâ bakınız, Peygamberimiz sallallâhu aleyhi ve sellem Efendimiz Hazretleri ne buyuruyorlar: *"Asabiyet da'vâsına kalkışan, onu tervîc ve teşvîk eden bizden değildir. Asabiyet üzerine kitâle girişen de bizden değildir. Kezâlik asabiyet davâsı üzerine ölen de bizden değildir."*⁷⁷

Ayrıca Âkif, *"Nizâr evladı: Yetişin ey Nizâr oğulları! Yemenliler de: Yetişin ey Kahtan oğulları! Dedi mi, hemen tepelerine felâket iner; hemen üzerlerinden Allah'ın nusreti kalkar; hepsine birden de kılıç musallat olur."*⁷⁸ hadisi ile diğer benzer hadislerden ilham alarak aşağıdaki şiirini inşad etmiştir:

*Üç beyinsiz kafanın derdine, üç milyon halk,
Bak nasıl doğranıyor? Kalk, baba, kabrinden kalk!*

⁷⁵ Âkif, "Tefsir-i Şerif", *Sebilürreşâd*, 26 Eylül 1912, Cilt: 9, Sayı: 212, s. 64.

⁷⁶ Âl-i İmrân 3/103.

⁷⁷ Âkif, "Tefsir-i Şerif", *Sebilürreşâd*, 26 Eylül 1912, Cilt: 9, Sayı: 212, s. 64-65.

⁷⁸ *Nuaym b. Hammâd, Kitabu'l-Fiten (I-II), Mektebetü't-Tevhîd, Kahire 1412, I, 397, (1192 nolu hadis).*

Diriler koşmadı imdadına, sen bari yetiş...
Arnavutluk yanıyor... Hem bu sefer pek müdhîş!
Hani, milliyetin İslam idi... Kavmiyyet ne!
Sarılıp sımsıkı dursaydın a milliyetine.
“Arnavutluk” ne demek? Var mı şeriatte yeri?
Küfr olur, başka değil, kavmini sürmek ileri!
Arabın Türke; Lazın Çerkese, yâhud Kürde;
Acemin Çinliye rüchânı mı varmış? Nerde!
Müslümanlık’ta “anâsır” mı olurmuş? Ne gezer!
Fikr-i kavmiyyeti tel’în ediyor Peygamber.
En büyük düşmanıdır ruh-i Nebî tefrikanın;
Adı batsın onu İslam’a soka kaltabanın!⁷⁹
Artık ey millet-i merhûme, sabâh oldu uyan!
Sana az geldi ezanlar, diye ötsün mü bu çan?
Ne Araplık, ne de Türklük kalacak, aç gözünü!
Dinle Peygamber-i Zîşân’ın İlâhî sözünü.
Türk Arabsız yaşamaz. Kim ki “yaşar” der, delidir!
Arabın, Türk ise hem sağ gözü, hem sağ elidir.
Veriniz başbaşa... Zîrâ sonu hüsrân-ı mübin:
Ne Hilâfet kalıyor ortada billâhi, ne din!
“Medeniyet!” size çoktan beridir dış biliyor;
Evvelâ parçalamak, sonra da yutmak diliyor,⁸⁰

2.2.3. Mehmet Akif’in Terakki, İlim-Sanat ve Mahiyet-i Ruhiyye Anlayışı

Mehmet Akif, Müslümanların teknolojiyi mutlaka elde etmeleri gerektiğini savunmuştur. Ona göre Müslümanlar modernleşmelidir, ancak bunu batılılaşmadan yapmalıdır. Mehmet Akif, milletimizin terakkisine (maddî ve manevî kalkınmasına) yönelik öngörüsünü şöyle ifade etmiştir: “Doğuyu baştan-başa gezdim. Irk ayrımı yapmaksızın bütün Müslümanları tanıdım. Japonların terakkisinin sebeplerini araştırdım. Sonunda bir milletin terakkisinin taklitte değil, öz benliğinde yani “mahiyet-i ruhiyye”sinde olduğu kanaatine vardım. Milletimize tavsiyem; ilmin ve sanatın milliyeti olmayacağından hareketle Garbın ilmini ve sanatını almaları ve son sürat çalışmalarıdır⁸¹.”

⁷⁹ Âkif,, *Safahat*, s. 233-236.

⁸⁰ Âkif, *Safahat*, s. 236-237.

⁸¹ *Şark’ı baştan-başa yıllarca dolaştım gezdim;
Hem de oldukça görürdüm... Kafa gezdirmezdim!
Bu Arapmış, bu Acemmiş, bu Tatarmış, demedim.*

Klasik İslam Modernizmi'nin Kur'an Yorumlarına Etkisi Filibeli Ahmed Hilmi Ve Mehmet Akif Örneği

2.2.4. Mehmet Akif'in İlham Kaynağı Kur'an ve İctihâd Anlayışı

Mehmet Akif, tıpkı Afgânî ve Abduh gibi, Asr-ı saadet vurgusu yapmıştır. Ona göre geri kalmışlığın sebebi İslam değil, İslam'ın özünden uzaklaşılması, cehalet, taklit, bid'at ve hurafelerdir. Diğer bir tabirle İslam'ın aslî kaynaklarından uzaklaşılmasıdır. Onun bu husustaki tavsiyelerini kısaca şöyle ifade etmek mümkündür: İlhamımızı başka şeylerden ve başka yerlerden değil, bizzat Kur'an'dan almalıyız. Kur'an'ın ruhuna uygun içtihadlarla asrın sorunlarına cevap vermeliyiz. Ayakta kalmamız çok çalışmamıza bağlıdır. Müslümanların yaşadığı hüsrânın sebebi, onların sözde müslüman olup hakkıyla müslüman olamamalarıdır. Artık İslam'a dönmeli, cehâletimizi gidermeli ve hurafeleri terk etmeliyiz⁸².

Müslüman unsurunun hepsini gördüm kendim.

İstedim sonra, neden böyle Japonlar yüksek?

Nedir esbâb-ı terakkîsi? Yakından görmek.

O kanâat da şudur: Sırr-ı terakkînizi siz,

Başka yerlerde taharîye heveslenmeyiniz.

Onu kendinde bulur yükselecek bir millet;

Çünkü her noktada taklîd ile sökmez hareket.

Alınız ilmini Garb'ın, alınız san'atini;

Veriniz hem de mesâînize son sür'atini.

Çünkü kabil değil artık yaşamak bunlarsız;

Çünkü milliyeti yok san'atın, ilmin; yalnız,

İyi hâtırda tutun ettiğim ihtârı demin:

Bütün edvâr-ı terakkîyi yarıp geçmek için,

Kendi "mâhiyyet-i rûhiyye" niz olsun kılavuz.

Çünkü beyhûdedir ümmîd-i selâmet onsuz. Mehmet Akif Ersoy, *Safahat*, Türdav Yayın Grubu Adına Editör: Mehmet Dikmen, İstanbul 2011, s. 218-219.

⁸² *Doğrudan doğruya Kur'an'dan alıp ilhâmı,*

Asrın idrâkine söyletmeliyiz İslam'ı. Âkif, *Safahat*, s. 468.

Bekâyı hak tanıyan, sa'yi bir vazife bilir;

Çalış, çalış ki bekâ, sa'y olursa hak edilir. Âkif, *Safahat*, s. 275.

Demek: İslam'ın ancak nâmı kalmış Müslümanlarda;

Bu yüzdenmiş, demek, hüsrân-ı millî son zamanlarda.

Eğer çiğnenmemek isterseler, seylâb- eyyama

Rücu' etsinler artık Müslümanlar sadr-ı İslam'a. Âkif, *Safahat*, s. 350.

Bakin ne hale getirmiş ki cehlimiz dîni;

Hurafeler bürümüş en temiz menâbini. Âkif, *Safahat*, s. 301.

Müslümanlık nerde! Bizden geçmiş insanlık bile...

Âlem aldatmaksâ maksad, aldanan yok nâfile!

Kaç hakîki müslüman gördümse, hep makberdedir;

Müslümanlık bilmem ammâ, gâliba göklerde dir! Âkif, *Safahat*, s. 343.

2.2.5. Mehmet Akif'in Kader ve Tevekkül Anlayışı

Akif'e göre Müslümanların (bir kısım) kader ve tevekkül anlayışı sorunludur. Kader anlayışı, o noktaya vardırılmıştır ki, sanki her şeyin nedeni Allah'tır ve kulun hiçbir dahli yoktur. Hâlbuki bu anlayış Allah'a yapılmış büyük bir saygısızlıktır. Hatta Akif: "*Senin bu kopkoyu şirkin sığar mı imâna?*" demek suretiyle bu tür kader ve tevekkül telakkisinin şirk olduğunu ifade etmiştir. Akif bu bağlamda kısaca şunları söylemiştir: Başımıza gelenler bir "kader" değildir. Çünkü biz öyle istedik Allah da öyle takdir etti. Şeriat çalış dedi, biz ise çalışmadık, şeriat adına hurafeler uydurduk. Dini maskara edip tevekküle indirgedik. Allah'ı, -ona saygısızlık ederek- kendimize hizmetkâr eyledik, O oldu kul, biz olduk Hudâ. Sonra O'na tevekkül ettik. Böyle bir tevekkül anlayışı imanla bağdaşmayan bir şirktir⁸³.

2.2.6. Mehmet Akif ve Ümitsizliğe Bakışı

Mehmet Âkif ümmeti; düçar olduğu ümitsizliği sebebiyle Yusuf Sûresi 12/87. âyet⁸⁴ bağlamında uyarılmış, azme davet etmiştir. Ona göre; geleceği karanlık görüp gayreti terk etmek ancak alçak bir ölümdür ve bu mümine asla yakışmaz:

*Âtiyi karanlık görerek azmi bırakmak...
Alçak bir ölüm varsa, emînim, budur ancak.
Dünyâda inanmam, hani görsem de gözümle:
İmânı olan kimse gebermez bu ölümlerle.
Ey dipdiri meyyit, "İki el bir baş içindir"
Davransana... Eller de senin, baş da senindir!
His yok, hareket yok, acı yok... Leş mi kesildin?
Hayret veriyorsun bana... Sen böyle değildin.
Âtiyi karanlık görüvermekle apıştın?*

⁸³ "Kadermiş" öyle mi? haşa, bu söz değil doğru;

Belanı istedin, Allah da verdi... Doğrusu bu.

Çalış! dedikçe Şeriat, çalışmadın, durdun,

Onun hesabına birçok hurafe uydurdun!

Sonunda bir de "Tevekkül" sokuşturup araya,

Zavallı dîni çevirdin onunla maskaraya!

Ya sen nesin? Mütevekkil! Yutulmaz artık bu!

Biraz da saygı gerekir... Ne saygısızlık bu?

Hudâ'yı kendine kul yaptı, kendi oldu Hudâ;

Utanmadan da tevekkül diyor bu cür'ete... Ha?"

Senin bu kopkoyu şirkin sığar mı imâna? Âkif, Safahat, s. 292-293.

⁸⁴ "Ey oğullarım! Gidin Yusuf'u ve kardeşini araştırın. Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin. Çünkü kâfirler topluluğundan başkası Allah'ın rahmetinden ümidini kesmez."

Klasik İslam Modernizmi'nin Kur'an Yorumlarına Etkisi Filibeli Ahmed Hilmi Ve Mehmet Akif Örneği

*Esbâbı elinden atarak ye'se yapıştın!
Karşında ziyâ yoksa sağından, ya solundan,
Tek bir ışık olsun buluver... Kalma yolundan.
Ye's öyle bataktır ki: düşersen boğulursun.
Ümîde sarıl sımsıkı, seyret ne olursun!
Azmiyle, ümidiyle yaşar hep yaşayanlar;
Me'yûs olan rûhunu, vicdânını bağlar.
Bir seyyie yoktur sana; ey unsur-i îman,
Nevmid olarak rahmet-i mev'ûd-u Hudâ'dan,
Hüsrâna rıza verme... Çalış... Azmi bırakma;
Kendin yanacaksan bile, evladını yakma!⁸⁵*

Âkif, Müslümanların ümitsizliğe kapılmasını, İslam âlemini ağlanacak hale getiren sebeplerden biri olarak görür. Ona göre “Zikri (Kur'an'ı) biz indirdik, onu koruyacak olan yine elbette biziz.”⁸⁶ âyeti, Kur'an'ın korunacağına delâlet etmektedir. Bu da Müslümanların korunacağı manasına gelir. Dolayısıyla bir iman zafiyeti olan ümitsizlik psikolojisinden kurtulmak gerekir:

“Müslümanların istikbâli yoktur; Müslümanlık günün birinde yıkılıp gidecektir” diyenler, eğer o tasavvur ettikleri elîm âkıbeti sevine sevine karşılayacak bir takım esâfil ise, kendilerine hiç bir şey demeyiz. Yok, öyle değil de, bu sözler hakîkî dindaşlarımızın hasbihâl-i giryânı ise: Onlara da, “Yukarıki âyet-i celîleyi tekrar tekrar okuyun” deriz. Görüyorsunuz ki: Allâhü Zül'celâl, Kur'an'ın ebediyetini en kavî te'kîdlerle va'd buyuruyor. Va'd-i ilâhîde hulf tasavvuru kâbil midir? Pek a'lâ! Kur'an'ı muhafaza İslam'ı; İslam'ı muhafaza ise Müslümanları muhafaza demek değil midir? Müslümanların yokluğunu tasavvur edersek Kur'an'ın yeryüzünde yaşamasına imkân düşünebilir miyiz? O halde bu kadar ye'is, bu kadar fütûr neden îcab ediyor? Cemâat-i müslimîne rûh-i gayret, rûh-i şehâmet, rûh-i emel, rûh-i azim, rûh-ı faâliyyet nefh edecek sîneler, vâ esefâ ki o nefhadan külliyyen mahrûm! Zaten cihân-ı İslam'ı şu ağlanacak hale getiren sebep ukalâ-yı müslimînin ye'sinden başka bir şey değildir ki düşünülürse, bu da imandaki za'fı, daha doğrusu hiçliği gösterir. İmanı sağlam bir mü'min, böyle bir va'd-i ezeli karşısında, nasıl olur da revh-i ilâhîden ümidini kesebilir? Eğer bizim o kahraman eslâfımız da biz ruhda, yani biz ruhsuzlukta bir takım

⁸⁵ Âkif, *Safahat*, s. 238-239.

⁸⁶ Hicr 15/9.

mahlûklar olaydı, emânet-i kübrâ-yı din elbette bugün başka ellerde bulunurdu.⁸⁷

2.2.7. Mehmet Akif'in Cehâlete Bakışı

Mehmet Âkif'e göre ümmetin yaşadığı hezimetin diğer bir sebebi de cehalettir. Ona göre cehalet bir nevi körlüktür. Âkif, “*فَلْ هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ إِنَّمَا يَتَذَكَّرُ أُولُو الْأَلْبَابِ* / (Rasûlüm!) De ki: Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu? Ancak akıl sahipleri öğüt alır.” âyetin⁸⁸ tefsiri sadedinde şu beyitleri kaleme almıştır:

“Hiç bilenle bilmeyen bir olur mu?”
Olmaz ya... Tabii... Biri insan, biri hayvan!
Öyleyse cehalet denilen yüz karasından
Kurtulmaya azmetmeli baştanbaşa millet.
Kâfi değil mi, yoksa bu son ders-i felaket?⁸⁹
Yıllarca, asırlarca süren uykudan artık,
Silkin de muhitindeki zulmetleri yak, yık!
Bir baksana: gökler uyanık, yer uyanıktır;
Dünya uyanırken uyumak, maskaralıktır!
Eyvah! Bu zilletlere sensin yine illet..
Ey derd-i cehâlet, sana düşmekte bu millet,
Bir hale getirdin ki, ne din kaldı, ne namus!
Ey sine-i İslam'a çöken kapkara kâbus,
Ey hasm-ı hakiki, seni öldürmeli evvel:
Sensin bize düşmanları üstün çıkartan el!
Ey millet uyan! Cehline kurban gidiyorsun!
İslam'ı da batsın, diye tutmuş yediyorsun!
Allah'tan utan! Bari bırak dîni elinden..
Gir leş gibi topraklara kendin, gireceksen!⁹⁰

Sonuç

Klasik İslam Modernizmi ile İslam'ı; inanç, düşünce, ahlâk, siyaset, idare, hukuk vb. alanlarda hayata hâkim kılmayı, hilâfet kurumunun da yardımıyla Müslümanlar arasında birlikteliği sağlamayı ve böylece İslam âlemini Batı karşısında yenilmişlik ve geri kalmışlıktan kurtarmayı amaçlayan “İslamcılık” arasında etkileşimden çok, paralellik söz konusudur. Çünkü her iki hareketi doğuran sebepler ile varmak istedikleri amaçlar aynıdır. Hatta Sultan

⁸⁷ Âkif, “Tefsir-i Şerif”, *Sebîlürreşâd*, 14 Ağustos 1913, Cilt: 10, Sayı: 227, s. 366.

⁸⁸ Zümer 39/ 9.

⁸⁹ Balkan Harbi.

⁹⁰ Âkif, *Safahat*, s. 242-243.

Klasik İslam Modernizmi'nin Kur'an Yorumlarına Etkisi Filibeli Ahmed Hilmi Ve Mehmet Akif Örneği

II. Abdülhamid'in siyasetini -İttihâd-ı İslam ve hilâfet vurgusuyla- "İslamcılık" üzerine inşa ettiğini söylemek mümkündür. Şu kadar var ki Klasik İslam Modernizmi daha çok teolojik, İslamcılık ise daha çok siyasî bir karakter taşımaktadır.

Osmanlı İslamcıları ile Mısır Klasik İslam Modernistleri'ni aynı paralele getiren şey, ümmetin problemlerine çare aramaya yönelik bir durum değerlendirmesi yaptıktan sonra tekrar kutsal metne/Kur'an'a yönelme vurgusudur. Bir başka ifadeyle şartlar, her iki hareketin önder ve aydınlarını, Kur'an'a öncekinden daha belirgin bir şekilde hidâyet amaçlı olarak bakmaya sevk etmiştir.

Osmanlı Türkiyesi İslamcıları ile Klasik İslam Modernizmi'nin pasif bir İslam toplumu yerine, aktif/diri bir İslam toplumu meydana getirme gayesinde müşterek olduklarında kuşku yoktur. Her iki hareketin de bu gayeyi gerçekleştirmeye yönelik yeni bir takım teklifleri olmuştur. Bunları, kutsal metin Kur'an'a hidayet amacıyla yönelmek, asr-ı saadet vurgusu yapmak, kültürel mirası sorgulamak, tefsîri kurulum, donukluk ve taklitten kurtarmak, ilme ve çalışmaya teşvik etmek, Batılılaşmadan modernleşmek, taklit, bid'at ve hurafeleri terk etmek vb. şeklinde özetlemek mümkündür.

Âkif, *Sebilürreşâd* dergisinin amacının kendi ifadesiyle "İslamî ilimlerin rûkn-i esâsîsi" olan "tefsir ilmini" ihya etmek olduğunu ifade etmiştir. Onun, "eski tefsir müktesebatından doğrudan nakilde bulunmak faydalı bir iş değildir sözü, onu ve çağdaşı birçok mütefekkirin tüm meselelerde olmasa bile birçok sosyal meselede Klasik İslam Modernizmi ile aynı paralele olduğuna delalet etmektedir.

Gerek Filibeli Ahmed Hilmi ve gerekse Mehmet Âkif, modern çağın meseleleriyle Kur'an âyetleri arasında ilişki kurmuş, bu bağlamda âyetleri bir nevi güncelleştirmiş ve böylece güncel meselelere Kur'an eksenli çözümler üretmeye çalışmışlardır. Sosyal problemlerin çözümünde hidayetine başvuru olan âyetlerin nüzul sebepleri, medlül/mefhum ve maksatlarına tam olarak uyularak güncellenip yorumlandığı söylenemezse de âyetlerin yorumları söz konusu meselelere tahsis edilip dondurulmamıştır. Sosyal meselelere müteallik bazı âyetlerin yorumunda söz konusu mütefekkirler/âlimler tarafından yapılan bu tür güncelleştirmelerin, tefsir kaide ve kuralları dâhilinde yapıldığı söylenebilir. Kanaatimize göre âyetlerin tefsirinde, tolere edilemeyecek büyüklükte bağlam sorunu yoktur.

Sonuç olarak -daha çok- İslamcı diyebileceğimiz Osmanlı müfessir, aydın ve mütefekkirlerinin Kur'an ve tefsir anlayışı, -klasik Osmanlı Kur'an/tefsir anlayışından farklı/bağımsız olarak- modern dönemde ortaya çıkan hidâyet merkezli tefsir, din ve Kur'an anlayışına (İctimâî Tefsîr) yakın bir karakter taşımaktadır. Bu, Mehmet Âkif'in mısralarına: “Doğrudan doğruya Kur'an'dan alıp ilhâmı, Asrın idrâkine söyletmeliyiz İslam'ı.” şeklinde yansımıştır. Başta Mehmet Âkif olmak üzere Filibeli Ahmed Hilmi, Sait Halim Paşa vb. münevverlerin Kur'an yorumlarını dinî düşüncelerini günümüz tefsir faaliyetlerinde temel fikirler olarak görmek mümkündür.

Kaynakça

- Aydın, M. S. (1990), “Fazlur Rahman Ve İslam Modernizmi”, *İslamî Araştırmalar*, Cilt:4, Sayı: 4, Ekim.
- Aynî, Bedreddin Ebî Muhammed Mahmud B. Ahmed (2001), *Umdetü'l-Kârî Şerh-İ Sahih-İ Buhârî*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut.
- Cerrahoğlu, İ. (1988), Tefsîr Tarihi (I-Iı), Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- Çağlayan, S. (2010), *Müslüman Kardeşler'den Yeni Osmanlılara İslamcılık*, İmge Kitabevi, Ankara.
- Ebû Dâvûd, Süleyman B. El-Eş'as Es-Sicistânî (275/888), *Sünen* (I-V), Thk: Muhammed Muhyiddîn Abdilhamid, Dâru Sahnûn Ve Çağrı Yayınları, İstanbul 1992.
- Ersoy, M. A. (2011), *Safahat*, Türdav Yayın Gurubu Adına Editör: Mehmet Dikmen, İstanbul.
- Dikmen, M. (2015), “Hasbihâl” (Afgânî'ye Dair), *Sırât-ı Müstakîm*, 02 Haziran 1910, Cilt: 4, Sayı: 91, S. 222. (Yayınlayan: Bağcılar Belediye Başkanlığı Nisan).
- Dikmen, M. (2016) “Tefsir-İ Şerif”, *Sebîlürreşâd*, 08 Mart 1912, Cilt: 8, Sayı: 183, S. 5. (Yayınlayan: Bağcılar Belediye Başkanlığı Aralık).
- Dikmen, M. (1912) “Tefsir-İ Şerif”, *Sebîlürreşâd*, 30 Mayıs 1912, Cilt: 8, Sayı: 195, S. 225.
- Dikmen, M. (2017) “Tefsir-İ Şerif”, *Sebîlürreşâd*, 26 Eylül 1912, Cilt: 9, Sayı: 212, S. 64-65. (Yay: Bağcılar Belediye Başkanlığı Nisan).
- Mehmet Dikmen, “Tefsir-İ Şerif”, *Sebîlürreşâd*, 03 Ekim 1912, Cilt: 9, Sayı: 213, S. 83-84.
- Mehmet Dikmen, “Yâ Hasreten Ba'de Hasretin Ale'l-Mü'minîn” (Ahmed Mithat Ve Manastırlı İsmail Hakkı'nın Vefatları Üzerine), *Sebîlürreşâd*, 02 Ocak 1913 Cilt: 9, Sayı: 225, S. 301.

Klasik İslam Modernizmi'nin Kur'an Yorumlarına Etkisi Filibeli Ahmed Hilmi Ve Mehmet Akif Örneği

- Mehmet Dikmen, "Üçüncü Mev'iza", *Sebîlürreşâd*, 20 Şubat 1913, Cilt:9, Sayı: 232, S. 409.
- Mehmet Dikmen, "Tefsir-İ Şerif", *Sebîlürreşâd*, 14 Ağustos 1913, Cilt: 10, Sayı: 227, S. 366. (Yay: Bağcılar Belediye Başk. Ağustos 2017).
- Güler, İ. (2017), *Sünniliğin Eleştirisine Giriş*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara.
- Hatiboğlu, İ (2004), *İslam Dünyasının Çağdaşlaşma Serüveni*, Hadisevi, İstanbul.
- Kara, İ. (2011)., *Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi (I-Iı)*, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- Kara, İ. (2014), *Din İle Modernleşme Arasında Çağdaş Türk Düşüncesinin Meseleleri*, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- Kutluer, İ. (2001), "İslamcılık" *Dia (I-XlIV)*, T.D.V. Yayınları, İstanbul, Xxiii, 65-67.
- Mansûrîzâde Sâit, "Teaddüd-Ü Zevcât İslam'da Men Olunabilir", *İslam Mecmuâsı*, Cilt: 1, Sayı: 8, (1330-1332), S. 236-238.
- Mertoğlu, Suat, "Akif Araştırmalarına Bibliyografik Bir Katkı: Mehmet Âkif'in Arapça'dan Yaptığı Tercüme Üzerine Notlar", *Divan*, Yıl: 4 (1999/2), Sayı: 7.
- Nuaym B. Hammâd, *Kitabu'l-Fiten (I-Iı)*, Mektebetü't-Tevhîd, Kahire 1412.
- Özcan, A. (2001), "İslamcılık" *Dia (I-XlIV)*, T.D.V. Yayınları, İstanbul.
- Öztürk, M. (2013), *Çağdaş İslam Düşüncesi Ve Kurâncılık*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara.
- Sait Halim Paşa, *Buhranlarımız*, Haz: M. Ertuğrul Düzdağ, İz Yayıncılık, İstanbul 2003.
- Şehbenderzade, Filibeli Ahmed Hilmi, *İslam Tarihi (I-Iı)*, Doğan Güneş Yayınları, İstanbul 1971.
- Şehbenderzade, Filibeli Ahmed Hilmi, "Din, Hikmet Ve Fen Karşısında Feminizm; Yani Kadınların Bâis Felâketi Olan Nisâiyyûn Mesleği", *Hikmet Gazetesi*, Numara: 6, 13 Mayıs 1326.
- Şehbenderzade, Filibeli Ahmed Hilmi, "Din, Hikmet Ve Fen Karşısında Feminizm; Yani Kadınların Bâis Felâketi Olan Nisâiyyûn Mesleği", *Hikmet Gazetesi*, Numara: 7, 20 Mayıs 1326.
- Şehbenderzade, Filibeli Ahmed Hilmi, "Din, Hikmet Ve Fen Karşısında Feminizm; Yani Kadınların Bâis Felâketi Olan Nisâiyyûn Mesleği", *Hikmet Gazetesi*, Numara: 8, 27 Mayıs 1326.
- Şehbenderzade, Filibeli Ahmed Hilmi, "Din, Hikmet Ve Fen Karşısında Feminizm; Yani Kadınların Bâis Felâketi Olan Nisâiyyûn Mesleği", *Hikmet Gazetesi*, Numara: 9, 3 Haziran 1326.

-
- Şehbenderzade, Filibeli Ahmed Hilmi, “Din, Hikmet Ve Fen Karşısında Feminizm; Yani Kadınların Bâis Felâketi Olan Nisâiyyûn Mesleği”, *Hikmet Gazetesi*, Numara: 10, 10 Haziran 1326.
- Şehbenderzade, Filibeli Ahmed Hilmi, *Huzûr-I Aklü Fende Maddiyyûn Meslek-İ Dalâleti*, Sad: Erdoğan Erbay- Ali Utku, Çizgi Kitabevi, Konya 2012.
- Şehbenderzade, Filibeli Ahmed Hilmi, *Hikmet Yazıları*, Haz: Ahmet Koçak, İnsan Yayınları, İstanbul 2005.
- Taberânî, Ebu'l-Kâsım Süleyman B. Ahmed, *Mu'cemü'l-Kebîr*, Mektebetü İbn Teymiyye, Kahire Ty.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed B. İsâ (279/893), *Es-Sünen* (I-V), Thk: İbrahim Adve Ivaz, Dâru Sahnûn Ve Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, Karal, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi* (I-Ix), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2011.
- Ülken, Hilmi Ziya, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Ülken Yayınları-Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015.
- Whelan, Richard, *El-Kaidecilik: İslam'a Tehdit, Dünya'ya Tehdit*, Trc: Hüseyin Bağcı Bayram Sinkaya-Pınar Arıkan, Platin Yayınları, Ankara 2006.